विपद् पत्रकारिता

हातेपुस्तिका

२०७६

विपद् पत्रकारिता

xftk]l':tsf

ADRA

DCA

Lutheran World Relief

World Vision

It takes Nepal to end child marriage

ISET-N Institute for Social and Environmental Transition - Nepal

k|sfzs
सामाजिक र वातावरणीय परिवर्तन अध्ययन संस्था (आइसेट)- नेपाल
पो.ब.नं. ३९७१, काठमाडौं, नेपाल
फोन नं. ५२६०४२८, ५२६०९१०, चाकुपाट, ललितपुर
इमेल : iset@ntc.net.np, वेभसाइट : www.isetnepal.org.np

©सर्वाधिकार
आइसेट नेपाल २०१९

यस विपद् पत्रकारिता हातेपुस्तिका मा प्रकाशित सामग्रीहरू प्रतिलिपि अधिकारद्वारा सुरक्षित छ । त्यसैले प्रतिलिपि अधिकार कानुनको अधीनमा रहेर मात्र यस रणनीतिमा उल्लेख सामग्रीहरू प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

यसबाहेक सुरक्षित शहर परियोजनाले तपाईँलाई निजी वा गैरमुनाफाजन्य प्रयोजनका लागि प्रकाशनको स्वरुप नबिगारिकन यसको प्रयोग गर्ने अधिकार प्रदान गर्न सक्छ । तर यसले व्यापारिक तथा आर्थिक प्रयोजनका लागि प्रयोगको अधिकार दिएको मानिने छैन ।

;Gbe{;fdu|
आइसेट नेपाल (२०१९) : विपद् पत्रकारिता, सामाजिक र वातावरणीय परिवर्तन अध्ययन संस्था (आइसेट)- नेपाल, ललितपुर

ISBN: 978-9937-9273-2-1

साजसज्जा : एस.एम. प्रि-प्रेस सोलुशन
धोविघाट-३, ललितपुर

xfd[]eGg'

विपद्को सवालमा रिपोर्टिङ्ग गर्ने पत्रकारले सही सूचना संप्रेषण गर्दा मानिसको जनधनको सुरक्षा हुनसक्छ । सञ्चार माध्यमबाट प्राप्त सही सूचना विपद्को पूर्वतयारी गर्न र प्रतिकार्य गर्नका लागि अधिकांश मानिसले उपयोग गर्न सक्छन् । सञ्चार-माध्यमले सूचना प्रदान गरेर विपद्को बारेमा सचेत गराउन र सरकारी निकायलाई विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको लागि ध्यानाकर्षण गराउन सक्दछ ।

शहरी क्षेत्रमा हुने विपद्को जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्ने उद्देश्यले आइसेट नेपाल र अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी संस्थाहरू आड्रा (Adventist Development and Relief Agency), डिसिए (Dan Church Aid) , एलडब्ल्युआर (Lutheran World Relief) र वर्ल्ड भिजन इन्टरनेसनल (World Vision International Nepal) को साझेदारीमा सुरक्षित शहर परियोजना सन् २०१८ अगष्टदेखि सञ्चालनमा छ । यस परियोजनाले सन् २०१८ को नोभेम्बर महिनामा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागी पत्रकारहरुको भूमिकाको विषयमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम आयोजना गरेको थियो । उक्त कार्यक्रममा विपद् प्राविधिक बिषय भएकाले यससम्बन्धी रिपोर्टिङ्गलाई प्रभावकारी बनाउन विपद् हातेपुस्तिका आवश्यक रहेको महसुस गरियो । विपद्को सवालमा रिपोर्टिङ गर्ने पत्रकारलाई विपद्सम्बन्धी प्राविधिक विषयमा मार्गदर्शन होस् भन्ने उद्देश्यले यस विपद् पत्रकारिता हातेपुस्तिका तयार गरिएको छ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका क्षेत्रमा काम गरिरहेका विज्ञहरू, सरकारी निकाय तथा पत्रकार एवं सञ्चारमाध्यमका प्रतिनिधिसँग अन्तर्वार्ता तथा छलफलबाट प्राप्त जानकारी र सुझावका आधारमा यो विपद् हातेपुस्तिका तयार गरिएको छ ।

यस विपद् हातेपुस्तिका तयार गर्ने क्रममा प्राविधिक सहयोग गर्ने भ्वाईस एक्सन भिजनका उमेश पोखरेल, अनिल रिमाल र सुशिला पण्डितलाई विशेष धन्यवाद व्यक्त गर्दछौं । त्यसै गरी पुस्तिका तयार गर्ने क्रममा छलफलमा सहभागी हुनुभएका विभिन्न संस्थाका प्रतिनिधि, विज्ञ, सरकारी निकाय, पत्रकार लगायत सम्पूर्णलाई धन्यवाद व्यक्त गर्दछौं ।

यो हातेपुस्तिकाले विपद् जोखिम व्यवस्थापनका विषयवस्तु समेटेर सञ्चार सामाग्री बनाउन सहयोगी भूमिका खेल्नुका साथै पत्रकारहरुको क्षमता अभिवृद्धिमा योगदान पुग्नेछ भन्ने अपेक्षा गरेका छौं । यहाँहरुको सुझाव तथा प्रतिक्रियाका आधारमा यस पुस्तिकाको दोस्रो संस्करण प्रकाशन गरिने पनि जानकारी गराउँदछौं ।

ljifo ;"rL

विपद् पत्रकारिता हातेपुस्तिकाबारे vii

विपद् पत्रकारितासँग सम्बन्धित शब्दावली र तिनीहरूको अर्थ ix

अध्याय - १ : नेपालमा विपद् जोखिमको अवस्था १

अध्याय - २ : विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्था ९

अध्याय - ३ : विपद्का बेला सञ्चारमाध्यमको भूमिका १८

अध्याय - ४ : विपद्का बेला कसरी रिपोर्टिङ गर्ने ? २९

अध्याय - ५ : विपद् र विपद् रिपोर्टिङका बेला सञ्चारमाध्यम र पत्रकारको सुरक्षा ३९

अध्याय - ६ : विपद् रिपोर्टिङमा आचारसंहिता ४५

सन्दर्भ सामग्री ५२

अनुसूचीहरु ५४

अनुसूची १ .... ५४

अनुसूची २ .... ५६

ljkb\kqsfl/tf xftk]'l:tsfaf/]

विपद् पत्रकारिता हातेपुस्तिका विपद्को सवालमा रिपोर्टिङ गर्ने र गरिरहेका पत्रकारलाई थप मार्गदर्शन होस् भन्ने अभिप्रायले सुरक्षित शहर परियोजना मार्फत आइसेट नेपालले तयार पारेको हो। लुथरन वर्ल्ड रिलिफ, आड्रा, डिसिए र वर्ल्ड भिजनले यो पुस्तिका निर्माणका क्रममा आर्थिक तथा प्राविधिक सहायता प्रदान गरेका छन् । साथै यी संस्थाले हातेपुस्तिका निर्माणका क्रममा निरन्तर मार्गदर्शनसमेत गरेका छन् ।

यो हातेपुस्तिका निर्माणका क्रममा लेखन समूहले पत्रकारहरू, विपद् जोखिम व्यवस्थापनका क्षेत्रमा काम गरिरहेका अधिकारी तथा विज्ञहरू र विपद् जोखिम व्यवस्थापनका क्षेत्रमा काम गर्ने सरकारी निकाय एवं सञ्चारमाध्यमका प्रतिनिधिसँग अन्तर्वार्ता गरेको थियो । साथै आइसेट नेपाल, लुथरन वर्ल्ड रिलिफ, आड्रा, डिसिए, वर्ल्ड भिजनसहितको सुरक्षित शहर कन्सोर्टियमसँग लक्षित समूह छलफल पनि गरेको थियो। यसका अलावा नेपाल रेडक्रस, अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रसका कर्मचारी र सामुदायिक रेडियोहरुको छाता सङ्गठन (एकोराव) तथा सामुदायिक सूचना नेटवर्क (सिआइएन) का प्रतिनिधि, सदस्य र पदाधिकारीहरूसँग पनि समूहगत छलफल गरेको थियो ।

अन्तर्वार्ता तथा छलफलबाट प्राप्त जानकारी र सुझावका आधारमा यो हातेपुस्तिकाको प्रारूप तयार गरिएको हो। विपद् व्यवस्थापन र पत्रकारिताको सेरोफेरोमा रहेका अन्य सन्दर्भ सामग्री पनि यो पुस्तिका तयार हुनका लागि महत्वपूर्ण रहे ।

विपद् पत्रकारिता हातेपुस्तिकाको पहिलो अध्याय नेपालमा विपद् जोखिमको अवस्थाबारे केन्द्रित छ भने अध्याय २ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित नीतिगत व्यवस्थाबारे

संक्षिप्त जानकारी प्रदान गरिएको छ। समाचार लेखनका क्रममा आफ्नो समाचारलाई नीतिसँग जोड्न सहज होस् भनेर नीतिगत व्यवस्थाबारे जानकारी समेटिएको हो । त्यसैगरी अध्याय- ३ मा विपद्का बेला सञ्चारमाध्यमको भूमिकाबारे विस्तृत उल्लेख छ। विपद्को रिपोर्टिङ विपद्पछिको अवस्थामा मात्र नभई विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सबै चरणमा गर्न सकिन्छ र गर्नुपर्छ भन्ने यो अध्यायमा उल्लेख छ । अध्याय-४ मा विपद् जोखिम व्यवस्थापन पत्रकारिता गर्नेचाहिँ कसरी भन्नेबारे केही सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पाटो समेटिएको छ । त्यसैगरी अध्याय- ५ मा विपद् र विपद् रिपोर्टिङका बेला सञ्चारमाध्यम र पत्रकारको सुरक्षाबारे विस्तृतमा उल्लेख छ भने अध्याय- ६ मा विपद्को रिपोर्टिङमा आचारसंहिताबारे उल्लेख छ । हातेपुस्तिकालाई अलिक सापेक्षिक र पठनीय बनाउने उद्देश्यले उदाहरण, भनाइ र अनुभवलाई पनि स्थान दिइएको छ ।

ljkb\kqsfl/tf;E ;DalGwt zAbfjnL ltgLx?sf]cy{

अनुकूलन (Adaptation)

वास्तविक वा अपेक्षित जलवायु अदलबदल वा त्यसको प्रत्यक्ष प्रभावका कारण प्राकृतिक वा मानव प्रणालीमा हुने समायोजन। यस्तो अदलबदल या समायोजनले हानि नोक्सानी कम गर्न र प्राप्त अवसरहरूलाई आफ्नो हितमा प्रयोग गर्न मद्दत पुऱ्याउँछ।

जैविक प्रकोप

सूक्ष्म जीवाणु, विषाक्त पदार्थ, सक्रिय जैविक पदार्थसँगको सम्पर्कलगायतका जैविक कारक तत्वहरूका कारण उत्पन्न हुने प्रक्रिया वा घटना । जैविक प्रकोपबाट जनधनको क्षति, जनजीविका र आधारभूत सेवामा क्षति, अवरोध एवं नोक्सान हुनुका साथै शारीरिकरूपमा घाइते वा अस्वस्थता जस्ता असरका साथै सामाजिक, आर्थिक गतिरोध वा वातावरणीय ह्रासका असरहरू देखिन सक्छन्।

भवन निर्माण संहिता

मानवीय जीवन सुरक्षा र हित सुनिश्चित गर्न र गर्नुका साथै नभत्कने खालका सुरक्षित भवन संरचना निर्माणका लागि आवश्यक पर्ने संरचनाको डिजाइन, निर्माण पद्धति, निर्माण सामग्री, मर्मत-संभार परिमार्जन, भोगचलन जस्ता पक्षहरूको नियमन तथा नियन्त्रणका निम्ति जारी अध्यादेश वा नियम/विनियम तथा सम्बद्ध मापदण्डहरू।

आकस्मिक योजना (Contingency Plan)

समाज वा वातावरणलाई क्षति पुऱ्याउन सक्ने संभावित घटना वा आपत् स्थितिको विश्लेषण गरी त्यस्ता घटना वा परिस्थितिलाई प्रभावकारी एवं उपयुक्त ढङ्गले सामना गर्न सक्षम हुने गरी अगाडि नै प्रबन्ध मिलाउने व्यवस्थापन प्रक्रिया।

सामना क्षमता (Coping Capacity)

उपलब्ध स्रोत-साधन, ज्ञान र सिपको समुचित उपयोग गरी प्रतिकूल अवस्था वा आपत्कालमा विपद्को सामना तथा व्यवस्थापनका निम्ति आवश्यक पर्ने जनसाधारण, सङ्घ/संस्था एवम् प्रणालीको सामर्थ्य ।

सुधारात्मक विपद् जोखिम व्यवस्थापन

समुदायमा विद्यमान विपद् जोखिमको सम्बोधन गर्ने र तिनको सुधार या न्यूनीकरणको प्रयासतर्फ उन्मुख व्यवस्थापन क्रियाकलापहरू ।

विपद्

प्रभावित समाज वा समुदायले आफ्नै स्रोत-साधन र सामर्थ्य प्रयोग गरी धान्न नसक्ने गरी भएको त्यस्तो व्यापक मानवीय, भौतिक, आर्थिक वा वातावरणीय क्षति एवं असरहरू जसका कारण समुदायको सामान्य जीवन पद्धति गम्भीररूपमा अवरुद्ध हुन पुग्छ ।

विपद् जोखिम

कुनै खास समुदाय अथवा समाजमा भविष्यमा हुन सक्ने जन/धन, जीविकोपार्जन, स्वास्थ्यलगायत अन्य सेवामा विपद्बाट हुन सक्ने संभाव्य क्षति । विपद् जोखिमसँग जोडिएका विशेष सवाल र मुद्दा संबोधन गर्ने यस शब्दावलीलाई अलि सामान्य अर्थ दिने 'जोखिम व्यवस्थापन' शब्दावलीको बिस्तारितरूपमा लिन सकिन्छ । विपद् जोखिम व्यवस्थापनको उद्देश्य र लक्ष्य विभिन्न क्रियाकलाप तथा रोकथाम, अल्पीकरण र पूर्वतयारीका उपायहरूद्वारा प्रकोपका प्रतिकूल असरहरू छल्नु, कम गर्नु या स्थानान्तरण गर्नु हो ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण

प्रकोप सम्मुखता र जनधनको सङ्कटासन्नता न्यूनीकरण, भूमि तथा वातावरणको बुद्धिमतापूर्ण व्यवस्थापन, प्रतिकूल अवस्थाका लागि सुदृढ पूर्वतयारीलगायत व्यवस्थित प्रयत्नद्वारा विपद् जोखिम न्यून गर्ने अवधारणा एवं अभ्यास ।

जोखिम न्यूनीकरण योजना

सरकारी निकाय, सम्बन्धित क्षेत्र, सङ्घ/संस्था वा उद्योग-प्रतिष्ठानद्वारा तयार गरिएको त्यस्तो दस्तावेज जसमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लक्ष्य एवं विशिष्ट उद्देश्यहरूका साथै ती उद्देश्य प्राप्तिसँग जोडिएका कार्यगत गतिविधि तय हुन्छन् ।

पूर्वचेतावनी प्रणाली (Early Warning System)

संभावित हानि, नेक्सानी एवं क्षति कम गर्न जोखिम क्षेत्रमा रहेका व्यक्ति, समुदाय एवम् सङ्घ/संस्थाहरूलाई पूर्वतयारीमा रहन र समयमा नै उपयुक्त ढङ्गले कार्य गर्न आवश्यक पर्ने सूचना/पूर्वचेतावनी दिने प्रणाली ।

आपत्कालीन व्यवस्थापन

विशेषगरी पूर्वतयारी, प्रतिकार्य र पुनर्लाभका प्रारम्भिक चरणहरूसँग सम्बन्धित आपत्कालीन अवस्थाका सम्पूर्ण पक्ष सम्बोधन गर्न आवश्यक पर्ने स्रोत-साधन र जिम्मेवारीको व्यवस्थापन ।

आपत्कालीन सेवाहरू

आपत्कालीन अवस्थामा जन/धनको सुरक्षा गर्ने तथा सेवा प्रदान गर्ने विशेष जिम्मेवारी एवं उद्देश्यका साथ सक्रिय र परिचालित विशिष्ट निकाय वा संस्थाहरूको समूह । आपत्-कालीन सेवाहरू अन्तर्गत विभिन्न संस्था, जस्तै- नागरिक प्रशासन र नागरिक सुरक्षा प्रदान गर्ने निकायहरू, प्रहरी, अग्नि नियन्त्रण सेवा, एम्बुलेन्स, प्राथमिक तथा आपत्कालीन उपचार सेवा, रेडक्रस तथा रेडक्रिसेन्ट सोसाइटी तथा विशिष्टकृत सेवाप्रदायक संस्थाहरू, जस्तै- विद्युत्, यातायात, सञ्चार वा अन्य सेवासँग सम्बन्धित संस्थाहरूको विशिष्टकृत आपत्कालीन एकाइहरू पर्छन् ।

सम्मुखता

प्रकोप प्रभाव क्षेत्रमा भएका कारण संभाव्य क्षति बेहोर्ने अवस्थामा रहेका मानिस, धन/माल, संयन्त्र या तत्वहरू ।

व्यापक जोखिम

व्यापक जोखिम भन्नाले बस्तीहरूले दैनिकजसो वा बारम्बार बेहोर्नुपर्ने प्रकोपका घटना बुझ्काउँछ जसबाट एकैचोटि ठूलो जन/धनको क्षति नहुने तथा असर पनि स्थानीय प्रकृतिको हुने भए तापनि लामो समयमा क्षतिको परिमाण तुलनात्मकरूपमा निकै ठूलो हुने गर्छ ।

पूर्वानुमान

कुनै निश्चित क्षेत्रमा निकट भविष्यमा प्राकृतिक प्रकोपको घटना हुन सक्छ वा त्यस्ता घटना हुन सक्ने अवस्था छ भनी व्यक्त गरिएको निश्चयात्मक कथन वा तथ्याङ्कमा आधारित अनुमान ।

प्रकोप
त्यस्ता डरलाग्दा परिघटना, तत्व, मानव क्रियाकलाप वा परिस्थिति जसले जन/धनको नोक्सानी, घाइते हुने सम्भावना वा स्वास्थ्यसम्बन्धी अन्य असर, जीविकोपार्जन तथा सेवाहरूमा हानी र व्यवधान, सामाजिक तथा आर्थिक गतिरोध वा वातावरणीय ऱ्हाससमेत निम्त्याउँछ ।

भूउपयोग योजना (Land Use Planning)
सार्वजनिक प्राधिकार प्राप्त निकायद्वारा भूमि उपयोगका लागि विभिन्न विकल्पको पहिचान, मूल्याङ्कन र निर्क्यौल गर्ने पद्धति वा प्रक्रिया । यसअन्तर्गत दीर्घकालीन आर्थिक, सामाजिक तथा वातावरणीय उद्देश्यहरू र समुदाय विशेष तथा खास सरोकार भएका समूहमा पर्ने असरलाई समेत ख्याल गरी त्यसका लागि स्वीकृत या स्वीकार्य उपयोगिता भएका योजनाहरू तर्जुमा तथा औपचारिक घोषणा आदि पर्छन् ।

अल्पीकरण
प्रकोप तथा तद्जन्य विपद्को प्रतिकूल असर कम गर्ने वा सीमित तुल्याउने कार्यविधि ।

प्राकृतिक प्रकोप
प्राकृतिक प्रक्रिया वा घटना जसका कारण जीउ/धनको नोक्सानी हुनुका साथै जीविकोपार्जनका उपाय तथा सेवाहरूमा क्षति पुग्छ, चोटपटक लाग्ने तथा स्वास्थ्यसम्बन्धी अन्य असर देखापर्छ एवं सामाजिक तथा आर्थिक गतिरोध उत्पन्न हुन्छ ।

पुनर्लाभ (Recovery)
विपद् प्रभावित समुदायमा आधारभूत सुविधाहरू एवं जीविको-पार्जनका उपाय र माध्यमहरूको संभव भएसम्मको पुनर्स्थापना तथा सुधार ।

उत्थानशीलता (Resilience)
प्रकोप सम्मुखतामा रहेका प्रणाली, समुदाय वा समाजमा अन्तर्निहित क्षमता जसले प्रकोपका असरहरूलाई समयमा नै प्रभावकारी ढङ्गले प्रतिरोध, शमन वा समायोजन गर्नुका साथै पूर्वावस्थामा फर्कन सक्षम गराउँछ । यसअन्तर्गत आधारभूत संरचना वा सेवा प्रणालीको संरक्षण एवं पुनर्स्थापनालगायत पर्छन् ।

प्रबलीकरण

विद्यमान संरचनालाई प्रकोपका घातक असरहरू प्रतिरोध गर्न सक्ने वा ती प्रति उत्थानशील रहन सक्ने ध्येयले अवलम्बन गरिने सबलीकरण वा गुणस्तरोन्नति पद्धति ।

जोखिम

कुनै पनि प्रकोप घटनाको संभाव्यता र त्यसका नकारात्मक परिणामहरूको समग्र अवस्था ।

जोखिम हस्तान्तरण

कुनै खास जोखिमका वित्तीय परिणाम वा असरहरूलाई औपचारिक वा अनौपचारिक ढङ्गले एक पक्षबाट अरू पक्षहरूमा स्थानान्तरण गर्ने प्रक्रिया । यसअन्तर्गत परिवार, समुदाय, व्यवसाय वा राज्यका निकायले अर्को पक्षलाई निरन्तर वा क्षतिपूर्तिका रूपमा दिइएको सामाजिक तथा वित्तीय लाभको सट्टा विपद् घटनापश्चात् दोस्रो पक्षबाट यथोचित सहायता प्राप्त गर्न सक्छन् ।

दिगो विकास

वर्तमान आवश्यकताहरू पूर्ति गर्ने यस्तो विकास प्रक्रिया जसअन्तर्गत भावी पुस्ताका आवश्यकता पूर्ति गर्ने क्षमतासँग सम्झौता गरिएको हुँदैन ।

सङ्कटासन्नता (Vulnerability)

कुनै समुदाय, कार्यप्रणाली वा जायजेथामाथि प्रकोपका असरहरू प्रत्यक्ष पर्न सक्ने अवस्था वा परिवेश ।

gk]fndf ljkb\hf]lvdsf]cj:yf

पृष्ठभूमि

नेपाल विविध प्रकारका विपद्को जोखिममा छ । नेपालमा हरेक वर्ष औसत ५०० भन्दा बढी विपद्का विविध घटना हुने गर्छन् । गृह मन्त्रालयले सन् २०१६ मा सार्वजनिक गरेको प्रतिवेदन अनुसार पछिल्लो ४५ वर्ष (सन् १९७१ देखि २०१५) को अवधिमा नेपालमा ४०,००० भन्दा बढी व्यक्तिले विपद्का कारण ज्यान गुमाएका छन् र ७५,००० भन्दा बढी व्यक्ति घाइते भएका छन् । साथै यो अवधिमा विपद्का कारण लगभग ३०,००,००० व्यक्ति प्रभावित बनेका छन् (गृह मन्त्रालय, २०१६) । यसको अर्थ नेपालमा सरदर दिनको २.४ जनाले प्राकृतिक विपत्तिकै कारण मृत्युवरण गर्छन् भने ४.५ मानिस घाइते हुन्छन् । सो प्रतिवेदन अनुसार नेपालमा हरेक वर्ष लगभग ९०० व्यक्तिले विपद्का कारण ज्यान गुमाएका छन् भने लगभग ६४०,००० व्यक्ति वार्षिकरुपमा विपद्का कारण प्रभावित हुन्छन् ।

नेपालका अधिकाङ्श जिल्लामा लगातार विपद् आउने गर्छ जहाँ २ वा २ भन्दा धेरै प्रकारका प्रकोपबाट जनसङ्ख्याको ९० प्रतिशतभन्दा बढी मृत्युको उच्च जोखिममा हुन्छन् (गृह मन्त्रालय, २००९) । नेपालको ८०% जनसङ्ख्या बाढी, पहिरो, भूकम्प, आगलागी, असिना, चट्याङ जस्ता कुनै विपद्को जोखिमयुक्त क्षेत्रमा बसोबास गर्छन् । प्रत्येक वर्ष विपद्कै कारण नेपालको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा नोक्सान हुने गरेको छ ।

g]kfn ljkb\hf]lvdsf] ;"rfª\sdf sxfF

- नेपाल विश्वमा भूकम्पबाट ११ औँ अति जोखिम तथा बाढी र पहिरोबाट ३० औँ अति जोखिम देशका रूपमा छ (संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय विकास कार्यक्रम/सङ्कट निवारण तथा पुनर्लाभ व्युरो, २००४)।
- नेपाल विश्वमा बहु विपद्को उच्च जोखिममा रहेका २० वटा देशभित्र पर्छ।
- जलवायु परिवर्तन जोखिमको हिसाबमा नेपाल चौथो स्थानमा पर्छ।
- काठमाडौँ उपत्यका भूकम्पीय जोखिम शहरहरूको सूचीमा २१ औँ नम्बरमा पर्छ। शहरी प्रकोपमा पनि नेपाल अग्रस्थानमा छ।

नेपाल सरकार

uk|x dGqfno

नेपालको बहुप्रकोप परिदृश्य सन् १९७१-२०१६

!(&! b]lv @)!^ ;Dddf ljkbaf6 ePsf] dfgjLo Iflt

qm=;	ljkb\sf lsl;d	dfgjLo Iflt				kefljt kl/jf/ sf]; ¥of	Iflt ePsf 3/x?*
		36gf ;¥of	d[To'	ak]Qf	3fOt]		
१	आगलागी	८,७२१	१,६०५	-	१,६१९	२५९,९३५	८६,२६१
२	चट्याङ्ग	१,७११	१,६२०	१२९	२,६८४	७,१४०	९६३
३	पहिरो	३,२४६	४,९८०	१७४	१,८७१	५५८,२६४	३३,६१७
४	हावा हुरी	४४	२	-	११	१९१	२१५
५	बाढी	३,९५०	४,४४५	४२	५५४	३,७१०,०६५	२,१६,१९०
६	महामारी	३,४५२	१६,५८३	-	४३,१११	५,१२,९८९	-
७	हिमपहिरो	२	१६	३	७	-	-
८	हिम आँधी	५	८७	७	-	-	-
९	असिना बर्षा	१३१	९	-	२४	३,२८०	१५५
१०	भुकम्प	१७५	९,७७१	-	२९,१४२	८,९०,९९५	९८२,८५५
११	चिसो हावा	३९०	५१५	-	८३	२,३९३	-
१२	संरचना भत्कनु	३८९	४०४	-	५९६	२,०१६	१,७९३
	hDdf	@@,@!^	$),)#&	#%%	&(,&)@	%,($&,@^*	!,#@@,)$(
	cf}; t	-$($_	-*()_	-*_	-!,&&!_	-!#@,!^@_	-@(,#&(_

स्रोतः गृह मन्त्रालय, २०१७

** पशु गोठ समेत समावेश गरिएको छ।*

नेपालका प्रमुख प्रकोप

विश्वमा अहिले ३० वटा र नेपालमा १३ वटा प्रकोपलाई मुख्य भनी प्राथमिकीकरण गरिएको छ । तीमध्ये मुख्य केही प्रकोप देहायबमोजिम छन् :

af9L

नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा बाढीका कारण सन् १९७१ देखि २०१५ सम्ममा ४,३४४ जनाले ज्यान गुमाए । बाढी जोखिमका हिसाबले नेपाललाई ३० औं स्थानमा राखिएको छ भने गृह मन्त्रालयको तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा प्राकृतिक प्रकोपजन्य विपद्बाट पुगेको आर्थिक क्षतिमध्ये करिब ७० प्रतिशत बाढीबाट भएको देखिएको छ ।

सामान्यतया उच्च सघनतायुक्त वर्षा, धेरै दिनसम्म लगातार वर्षा, हिमताल विस्फोटन र भूस्खलनका कारण हुने बाँध विस्फोटनले नेपालमा बाढी आउँछ । बाढीले बाली नोक्सान गर्नुका साथै मानवीय तथा भौतिक सम्पत्तिमा क्षति पुऱ्याउँछ र प्राय: महामारी पनि फैलन्छ । विशेषत: यसबाट गरिबहरू सबैभन्दा असुरक्षित हुन्छन् ।

ग्रीष्मकालीन मनसुन अधिक सक्रिय बनेपछि असार, साउन र भदौको मध्य अवधिमा सबभन्दा बढी बाढी आउने गर्छ । पहिरो र हिमनदीले बनाएका अस्थायी तालहरू विस्फोटनका कारण पनि अचानक बाढी आउँछ । चुरे पर्वतदेखि उत्पन्न खहरेहरूबाट अचानक आउने बाढीका कारण तल्लो तटीय क्षेत्रमा बसोवास गर्ने मानिसहरु खतरामा छन् । अझ महत्वपूर्ण कुरा भारतको बिहार र उत्तर प्रदेशमा सीमा नजिकै नदीहरूमा निर्माण गरिएका तटबन्धहरूले जल निकास अवरोध गर्दा नेपालको तराई जलमग्न हुने गरेको छ ।

klx/f]

नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको तथ्याङ्कअनुसार नेपालमा सन् १९७१ देखि २०१५ सम्ममा पहिरोका कारण ४,८३२ जनाले ज्यान गुमाए । अधिकतम २ सय ५० किलोमिटरको चौडाइ भएको देशमा समुद्री सतहबाट ६०-७० मिटरको उचाइदेखि ८ हजार ८ सय ४८ मिटरसम्मको उचाइका पहाडसम्म हुनु, छोटो समयमा धेरै पानी पर्ने मनसुन नेपालमा विद्यमान रहनु पहिरोको जोखिम बढाइदिने कारक तत्व हुन् भने रुख/बिरुवाको अन्धाधुन्ध फँडानी, सडकलगायत संरचना निर्माणमा वैज्ञानिकता नअपनाइनु जस्ता मानवनिर्मित कारणहरूले पनि पहिरो जाने

गर्छ । नेपालमा वर्षभरि पर्ने झन्डै ८० प्रतिशत पानी मनसुनको ३ देखि ४ महिनाभित्र पर्ने गर्छ । साथै जलवायु परिवर्तनका कारणले निम्त्याएको असामान्य पानी पर्ने अवस्थाले पनि पहाडी क्षेत्रमा पहिरोको जोखिम बढाउँछ ।

lj=;+@)%) sf]klx/f]

वि.सं. २०५० सालमा बाढी र पहिरोको प्रकोपबाट नेपालको पूर्वी र मध्य क्षेत्रमा ठूलो जन/धन क्षति भएको थियो । राजमार्ग र भिरालो पहाडमा साना/ठूला गरी २,००० भन्दा बढी पहिरो गएका थिए । निष्क्रिय भइसकेका पुराना पहिरो पनि पुनः सक्रिय भए ।

मुसलधारे वर्षा, पहिरो र बाढीका कारण कृषियोग्य भूमिको ४२,९९५ हेक्टर भूभाग प्रभावित भएको थियो । थुप्रै सिँचाइ प्रणाली, राजमार्ग, पुल र अन्य पूर्वाधार क्षतिग्रस्त भएका थिए । करिब ५ अर्ब नेपाली रुपियाँ बराबर कुल क्षति भएको अनुमान गरिएको थियो (जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन विभाग, १९९३) । २०५० सालको पहिरोबाट १,१७० मानिसको मृत्यु भयो भने ५ लाख जना प्रभावित भएका थिए ।

आगलागी

नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको नेपाल विपद् प्रतिवेदन २००९ अनुसार सन् १९७१ देखि २००६ सम्ममा आगलागीमा परेर १०८१ मानिसको मृत्यु भएको थियो भने ७३५ जना घाइते भएका थिए । आगलागीकै कारण ७०,११५ संरचना ध्वस्त भएका, ७०,११५ गाईवस्तुको जलेर मृत्यु भएको आँकडा छ । हाल पनि आगलागी र डँढेलोका कारण बर्सेनी धन/जनको क्षति भइरहेको छ । पछिल्लो ३ वर्षको तथ्याङ्क हेर्दा आगलागीमा परी १९७ जनाको मृत्यु भएको छ । ९३२ जना घाइते भएका छन् । प्रहरी प्रधान कार्यालयको तथ्याङ्कअनुसार यी ३ वर्षमा ४ हजार १२ वटा घर जले ।

cfunfulaf6 ePsf]# jif{sf]Ifkt ljj/0f

ldlt	36gf	d[To	3f0t]	Iflt
२०७३ साल	१७४०	५४	३३१	१७४६३८७०१०
२०७४ साल	१७२७	७५	२७५	२३४२६३९५३२
२०७५ साल	२२०२	६६	३२७	२२६१९८४२६५

स्रोत : प्रहरी प्रधान कार्यालय

भूकम्प

वि. सं. २०७२ वैशाख १२ गते गोरखा केन्द्र विन्दु भएको ७.६ रेक्टर स्केलको भूकम्पका कारण नेपालले जनधनको धेरै क्षति बेहोर्नु पर्‍यो । सो भूकम्पका कारण ८,९७९ मानिसको मृत्यु भयो र २२,३०० भन्दा बढी मानिस घाइते भए । कम्तीमा ४९८,८५२ निजी घर तथा २,६५६ सरकारी भवन नष्ट भए । यस्तै २५६,६९७ निजी घर तथा ३,६२२ सरकारी भवन आंशिकरुपले क्षतिग्रस्त भए । यसबाहेक १९,००० भन्दा बढी कक्षाकोठा पूर्णरुपमा नष्ट भए र ११,००० भन्दा बढी कक्षाकोठा आंशिकरुपमा क्षतिग्रस्त बने (नेपाल सरकार, २०१५) । नेपालका ३१ जिल्लामा यसको बढी प्रभाव पर्‍यो र १४ जिल्लालाई त अति प्रभावित जिल्ला घोषणा गरियो । थुप्रै बस्ती बसोबासका लागि जोखिमपूर्ण भए र काठमाडौँ उपत्यकाका ऐतिहासिक क्षेत्र तथा सम्पदा स्थलहरू नष्ट भए ।

नेपालको भूकम्प इतिहासमा सबैभन्दा विनाशकारी भूकम्प १९९० माघ २ गतेको लाई मानिन्छ । सङ्खुवासभाको चैनपुर केन्द्र विन्दु बनाएर गएको ८.४ रेक्टर स्केलको उक्त भूकम्पमा परी ३ हजार ८५० पुरुष र ४ हजार ६ सय ६९ महिला गरी ८ हजार ५ सय १९ जनाको मृत्यु भएको थियो । काठमाडौँ उपत्यकामा मात्र करिब ४ हजार ५ सयजनाले ज्यान गुमाए । ९५ हजार मानिस घाइते भए । सो भूकम्पका कारण घर, विद्यालय, देवालय र पाटी-पौवा तथा सार्वजनिक भवनसमेत २ लाख ७ हजार ४० वटा संरचना भत्किएको अभिलेख छ ।[1]

नेपाल सक्रिय भूकम्पीय क्षेत्रमा अवस्थित छ । नेपालमा हिमालयभन्दा दक्षिणतर्फका मध्य पर्वतहरूसँग जोड्ने विशाल हिमालयको आधारस्थलमा मेन सेन्ट्रल थ्रस्ट (main central thrust), साना हिमालय र शिवालिकको सङ्गमस्थलमा मेन बाउन्ड्री थ्रस्ट (main boundary thrust) र शिवालिकको दक्षिणतर्फ हिमालय फ्रन्टल फल्ट (frontal fault) समेत प्रमुख ३ दरार छन् । प्रत्येक दरार पूर्वदेखि पश्चिमतर्फ क्रियाशील छन् र यसैका कारण नेपालमा साना तथा ठूला परिमाणका भूकम्प गई रहेका हुन्छन् । यी दरार युरेसियन प्लेट (Eurasian plate) तल इन्डियन प्लेट (Indian plate) को हलचलका कारण पैदा भएका हुन् भन्ने भूगर्भविद्हरूको भनाइ छ ।

१= http://kathmandutoday.com/2015/05/98067.html

महामारी

नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयका अनुसार सन् १९७१ देखि २०१५ सम्ममा महामारीका कारण १६,५६४ जनाले ज्यान गुमाएका छन् । नेपालमा झाडा पखाला, काला ज्वर, ठेउला, हेपाटाइटिस, एनफ्लुएन्जा, टाइफाइड, दम, हैजा, यौन रोग, क्षयरोग, बर्ड फ्लु र कुष्ठरोग सङ्क्रमण हुने रोग हुन् । त्यसैले नेपालको सन्दर्भमा महामारी पनि एक प्रमुख विपद् हो ।

हिमपात तथा हिमपहिरो

हिमपात तथा हिमपहिरो पनि नेपालको सन्दर्भमा एक प्रमुख प्राकृतिक प्रकोप हो । हिमपातका कारण उच्च पहाडी र हिमाली क्षेत्रमा रहेका पर्यटक/पदयात्रीहरू सङ्कटमा पर्छन् ।

पछिल्लो हिमपहिरोको कुरा गर्दा वि. सं. २०७१ असोज २८ गते नेपालको मनाङ र मुस्ताङ जिल्लास्थित अन्नपूर्ण र धौलागिरी वरपरको क्षेत्रमा हिमपातसँगै शृङ्खलाबद्ध हिमपहिरो गएको थियो । हिमपात र हिमपहिरोका कारण २१ जना पदयात्रीसहित कम्तीमा ४३ जनाको मृत्यु भएको थियो (वाङ एट अल, २०१५) । अनुमानित ५० जना जति मानिस हराइरहेका र १७५ जना कष्टप्रद चिसोका कारण शरीरमा असर पुगेकाले घाइते भएको सूचना मिलेको थियो । लगभग ४०० मानिसलाई मनाङ र मुस्ताङका विभिन्न क्षेत्रबाट उद्धार गरिएको थियो ।

खडेरी

नेपालमा खडेरीले मान्छे नै मारेको भने छैन । तर पनि आममान्छेको जनजीविकामा यसले नराम्रो असर भने पारेको छ । नेपालमा हरेक वर्ष पहाड र तराई (राष्ट्रको अन्न भण्डार, जहाँ कुल १२ लाख एकड (acre) कृषियोग्य भूमिको २५ प्रतिशत पर्छ) क्षेत्रहरूमा बस्ने करिब ५,००० परिवार खडेरीले प्रभावित हुन्छन् (भूमि स्रोत म्यापिङ परियोजना, १९८६) । कृषि र सहकारी मन्त्रालयका अनुसार सन् २००८ को हिउँदमा वर्षाको कमीले देशभर अन्न उत्पादनमा गम्भीर ह्रास आयो । गहुँ र जौ उत्पादनमा क्रमशः १४ र १७ प्रतिशतले गिरावट आयो । नेपालको मध्य तथा सुदूरपश्चिमका केही जिल्लामा नोवेम्बर २००८ देखि फेब्रुअरी २००९ सम्म औसत वर्षाको आधाभन्दा कम वर्षा भएकाले अन्न उत्पादन आधाभन्दा कम भएको देखिन्छ ।

उल्लिखित प्रमुख जलवायुजन्य, भूगर्भीय र स्वास्थ्य प्रकोपहरूका अतिरिक्त आगलागी, डढेलो, चट्याङ, असिनापानी, हावाहुरी, हिमताल विस्फोटनबाट हुने बाढी र वायु तथा जल प्रदूषण जस्ता प्रकोपबाट पनि नेपाल तुलनात्मकरुपले असुरक्षित नै छ ।

शीतलहर र चिसो

शीतलहर र चिसोका कारण कठ्याङ्ग्रिएर बर्सेनी ५०-६० जनाको मृत्यु हुने गरेको छ । तराईका २२ जिल्ला शीतलहरबाट प्रभावित हुने गरेका छन् । गरिब, बाढी, पहिरो तथा भूकम्पपीडित, न्यून आय भएका समुदायका बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, सुत्केरी र बिरामी उच्च जोखिममा रहन्छन् ।

माथि उल्लेख भएका विपद्का अतिरिक्त नेपालमा चट्याङ र सडक दुर्घटनाबाट पनि धेरै मानिसको मृत्यु भएको र यसले जनजीविकामा असर पारेको तथ्याङ्क छ ।

g]kfndf ljkb\sf]Sofn]G8/

माथि व्याख्या गरिएका विपद्हरू कुनै स्थानविशेष र समय विशेषमा मात्र आउँछन् । त्यसैले पूर्वतयारीलाई ध्यानमा राख्न सके विपद्को जोखिम धेरै घटाउन सकिन्छ । नेपालमा विपद्को क्यालेन्डर तल प्रस्तुत छ :

l;=g+	dlxgf	ljkb
१	वैशाख	खडेरी, लु, आगलागी, असिना, हुरीवतास, चट्याङ, भूकम्प
२	जेठ	खडेरी, लु, आगलागी, असिना, हुरीबतास, चट्याङ, भूकम्प, महामारी
३	असार	अतिवृष्टि, बाढी, पहिरो, महामारी, खडेरी, भूकम्प
४	साउन	अतिवृष्टि, बाढी, पहिरो, महामारी, खडेरी, भूकम्प
५	भदौ	अतिवृष्टि, बाढी, पहिरो, महामारी, खडेरी, भूकम्प
६	असोज	अतिवृष्टि, बाढी, पहिरो, भूकम्प
७	कात्तिक	असिना, वर्षा, भूकम्प
८	मङ्सिर	शीतलहर, भूकम्प
९	पुस	शीतलहर, आगलागी, तुसारो, भूकम्प
१०	माघ	शीतलहर, आगलागी, तुसारो, भूकम्प
११	फागुन	हुरीबतास, आगलागी, भूकम्प, चट्याङ, असिना वर्षा
१२	चैत	आगलागी, असिना, हुरीबतास, चट्याङ, भूकम्प, खडेरी

स्रोत : सुआहारा प्रकोप पात्रो

ljkb\hf]lvd Joj:yfkg;Fu ;DalGwt gLltut Joj:yf

विपद्को सवालमा रिपोर्टिङ गर्ने पत्रकारले आफ्नो समाचार वा समाचार सामग्रीले मागेअनुसार देहायबमोजिमका अन्तर्राष्ट्रिय कार्यढाँचा, राष्ट्रिय कानुन, नीतिगत व्यवस्था, कार्ययोजना तथा निर्देशिकाहरूका बारेमा आफ्नो समाचार सामग्रीमा उल्लेख गर्न सक्नेछन् :

नेपालको संविधानमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण

नेपालको संविधानमा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको विषयलाई विभिन्न भाग, धारा र अनुसूचीमा उल्लेख गरिएको छ ।

- संविधानको भाग ४ धारा ५१ 'छ' को प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीतिअन्तर्गत जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण गर्ने तथा प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्वसूचना, तयारी, उद्धार, राहत एवं पुनर्स्थापना गर्ने कुरा उल्लेख छ ।
- त्यसैगरी संविधानको अनुसूची ७ ले प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद् पूर्वतयारी, उद्धार तथा राहत र पुनर्लाभ कार्यलाई सङ्घ र प्रदेशको साझा अधिकारको सूचीमा सूचीकृत गरेको छ ।
- संविधानको अनुसूची ८ मा विपद् व्यवस्थापनलाई स्थानीय तहको एकल अधिकारको सूचीमा सूचीकृत गरेको छ ।
- त्यसैगरी अनुसूची ९ ले सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीमा समेत विपद् व्यवस्थापनलाई समेटेको छ ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण वा व्यवस्थापनको क्षेत्रका अन्तर्राष्ट्रिय कार्यढाँचाहरू

सन् २०१५ पछिका केही ऐतिहासिक अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता र प्रतिबद्धतामध्ये विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेन्डाइ कार्यढाँचा, दिगो विकास लक्ष्य २०१५-२०३० र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी पेरिस सम्झौता विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनको सन्दर्भमा महत्वपूर्ण हुन् ।

;(]8f0 sfo{9fFf

सन् २०१५ मार्चमा संयुक्त राष्ट्र सङ्घका १८७ सदस्य राष्ट्रले तेस्रो विश्व विपद् न्यूनीकरण सम्मेलनमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सेन्डाइ कार्यढाँचा २०१५-२०३० अवलम्बन गरेका छन् । यसले विपद् जोखिम तथा क्षतिको न्यूनीकरणका लागि ४ प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरू तथा ७ विश्वव्यापी लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको छ ।

lbuf]lj sf; nIo

सन् २०१५ सेप्टेम्बरमा संयुक्त राष्ट्र सङ्घका १९३ सदस्य राष्ट्रहरूले सन् २०३० सम्मका लागि दिगो विकास लक्ष्यहरू पारित गरेका छन् । नेपाल सरकारले देशको समावेशी दीर्घकालीन विकासका लागि ती लक्ष्यहरूलाई आत्मासात गरेको छ। विपद् जोखिम न्यूनीकरणका कार्यहरूले दिगो विकास लक्ष्यहरू २, ३, ६, ९, ११, १३ र १५ हासिल गर्न प्रत्यक्ष सहयोग पुऱ्याउने छन् ।

त्यसैगरी सन् २०१६ अक्टोबरमा आवास र दिगो शहरी विकासका लागि संयुक्त राष्ट्र सम्मेलन (Habitat III) मा अवलम्बन गरिएको नयाँ शहरी एजेन्डाले पनि विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन अपनाउने र कार्यान्वयन गर्ने, सङ्कटासन्नता कम गर्ने, प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित प्रकोपमा उत्थानशीलता र प्रतिकार्य क्षमता निर्माण गर्ने र जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलनलाई बढावा दिने शहरहरूको परिकल्पना गरेको छ ।

नेपालको विद्यमान कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था

ljkb\hf]lvd Gog]ls /0f tyf Joj:yfkg P]g, @)&$

नेपालको संविधान २०७४ को मर्म पूरा गर्ने गरी नेपाल सरकारले विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ जारी गरेको छ। सो ऐनमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणका

लागि संस्थागत व्यवस्था गर्नुका साथै सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको जिम्मेवारी पनि स्पष्ट गरिएको छ ।

ऐनमा प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय परिषद् स्थापना हुने, परिषद्बाट स्वीकृत नीति तथा योजना कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारका गृह मन्त्रीको अध्यक्षतामा एक कार्यकारी समिति रहने उल्लेख छ। त्यसैगरी सो ऐनमा गृह मन्त्रालयअन्तर्गत राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण स्थापना हुने र प्राधिकरणले परिषद् र कार्यकारी समितिबाट स्वीकृत भएका नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्ने/गराउने उल्लेख छ ।

सो ऐनले प्रदेश, जिल्ला र स्थानीय तहमा विपद् व्यवस्थापनका लागि विभिन्न संरचना पनि निर्माण गरेको छ । प्रदेश तहमा मुख्य मन्त्रीको अध्यक्षतामा प्रदेश विपद् व्यवस्थापन समिति गठन हुनेछ भने जिल्लास्तरमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको अध्यक्षतामा जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समिति रहनेछ ।

त्यसैगरी गाउँपालिका र नगरपालिका तहमा गाउँपालिकाका अध्यक्ष तथा नगरपालिकाका मेयरको अध्यक्षतामा स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समिति रहनेछ । जिल्ला विपद् व्यवस्थापन समितिले परिषद्, कार्यकारी समिति र प्रदेश समितिबाट स्वीकृत कार्यक्रम तथा योजनाहरू कार्यान्वयन गर्ने/गराउने काम गर्छ भने स्थानीय विपद् व्यवस्थापन समितिले परिषद्, कार्यकारी समिति र प्रदेश समिति र जिल्ला समितिबाट स्वीकृत भएका कार्यक्रम तथा योजनाहरू कार्यान्वयन गर्ने काम गर्ने काम गर्छ। साथै महत्वपूर्ण कुरा स्थानीय आवश्यकता हेरेर जिल्ला तथा स्थानीय तहलाई विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा बजेट छुट्ट्याउन, कार्ययोजना बनाउन र कार्यान्वयन गराउनका लागि पनि ऐनले मार्ग प्रशस्त गरेको छ ।

यसका अतिरिक्त सुरक्षा निकाय, वारुणयन्त्र तथा अन्य सेवाप्रदायक, सार्वजनिक संस्थान, व्यापारिक प्रतिष्ठानको जिम्मेवारी, कसुर तथा सजायलगायतका व्यवस्था सो ऐनमा उल्लेख छन् ।

यसअघिको दैवी प्रकोप (उद्धार) ऐन, २०३९ लाई यो ऐनले प्रतिस्थापन गरेको छ । यस ऐनले विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि ग्लोबल आर्किटेक्चरका रुपमा सेन्डाइ कार्यढाँचाले परिकल्पना गरेबमोजिम उद्धार तथा राहत केन्द्रित अवधारणाबाट विपद् जोखिम न्यूनीकरण केन्द्रित अवधारणामा सङ्क्रमण पूरा गर्नेछ ।

ljkb\hf]vd Gog"ls /0f /fi6«o gLlt, @)&$

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ अन्तर्गत रहेर नेपाल सरकारले विपद् न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति, २०७४ ल्याएको छ । सो नीतिमा विपद् जोखिमसम्बन्धी विषयलाई विद्यालय स्तरदेखि उच्च स्तरसम्मको शैक्षिक पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने, जनचेतनामूलक तथा सूचनामूलक कार्यक्रमहरू तयार गरी सूचना तथा सञ्चारका माध्यमहरूको प्रभावकारी उपयोगमार्फत सबैमा पहुँच हुने गरी विपद्सम्बन्धी जानकारी, सचेतना र सिकाइ समुदायस्तरसम्म अभिवृद्धि गर्ने, प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक प्रकोपहरूको नियमितरुपमा सूक्ष्म निगरानी र मापन गरिने, विपद् जोखिम लेखाजोखा तथा नक्शाङ्कन गर्ने प्रणाली विकास गरिने, सङ्कट उन्मुख समुदाय पहिचान गरी त्यस्ता समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरिने, सडक दुर्घटनाका सम्भावित क्षेत्रहरू पहिचान गरी प्रकोप आकलन, नक्शाङ्कन र प्रकोप क्षेत्र निर्धारण गरिने उल्लेख छ ।

त्यसैगरी शिक्षा, स्वास्थ्य, कृषि, उद्योग, पर्यटन, ऊर्जा, आवास, यातायात, खानेपानी, सरसफाइलगायतका पूर्वाधार र ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक सम्पदामा पर्न सक्ने विपद् जोखिम लेखाजोखा तथा नक्शाङ्कन गरी प्रचारप्रसार गरिने, विपद्बाट व्यापार/व्यवसाय, जनस्वास्थ्य र पोषणमा पर्न सक्ने सम्भाव्य जोखिम न्यूनीकरण गर्न विपद् जोखिम लेखाजोखा गरिने लगायतका कुरा उल्लेख छन् । नीतिबारे विस्तृत जानकारीका लागि http://drrportal.gov.np/uploads/document/1187.pdf मा दिइएको छ ।

ljkb\hf]vd Gog"ls /0f /fi6«o /0fgLlt s sfo{of]hgf @)!&-@)#)

विपद् व्यवस्थापन ऐन तथा माथि उल्लेख गरिएका ऐन, मार्गदर्शन, नीति, रणनीति तथा योजनामाथि टेकेर नेपाल सरकारले विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना २०१७ -२०३० जारी गरेको छ । यसमा ९ अध्याय छन् । पहिलो अध्यायमा पृष्ठभूमिका रुपमा नेपालमा विपद् जोखिमको अवस्थाबारे सङ्क्षिप्त विवरण प्रस्तुत छ । दोस्रो अध्यायमा विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति २०६६ कार्यान्वयनको समीक्षा, विद्यमान कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था र विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना तयारी प्रक्रियाबारे आवश्यक जानकारी गराउने प्रयास गरिएको छ । तेस्रो अध्यायले विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि रणनीतिक कार्ययोजनाका प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरू प्रस्तुत गर्छ । चौथो अध्यायदेखि सातौँ अध्यायमा कार्ययोजनाका निम्ति ४ प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रहरूमा प्रत्येकका विस्तृत रणनीतिक क्रियाकलापहरू अलग अलग प्रस्तुत गरिएका छन् । आठौँ अध्यायले रणनीतिक कार्ययोजना कार्यान्वयनका लागि

वित्तीय विकल्पहरू प्रस्तुत गर्छ र नवौं अध्यायमा रणनीतिक कार्ययोजनाको अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा पुनरावलोकनको विधि समावेश छ ।

विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना २०१७-२०३० मा यो रणनीतिक कार्ययोजनाका लागि निम्नबमोजिमका ४ प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र र १८ प्राथमिकता प्राप्त कार्यहरू तय गरिएका छन् -

/0fglt s sfo{of]hgf @)!&-@)#) n]pNn]v u/]sf k|ylds tfsf Ifq / sfo{

प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र १ :	विपद् जोखिमको ज्ञान
प्राथमिकता प्राप्त कार्य १ :	प्रकोपअनुसार जोखिमको आकलन
प्राथमिकता प्राप्त कार्य २ :	बहुप्रकोप जोखिम आँकलनका लागि अन्तरनिकाय समन्वय
प्राथमिकता प्राप्त कार्य ३ :	प्रभावकारी विपद् जोखिम सूचना प्रवाह र साझेदारी
प्राथमिकता प्राप्त कार्य ४ :	विपद् जोखिम ज्ञानका लागि क्षमता अभिवृद्धि
प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र २ :	प्रत्येक विषयगत क्षेत्र तथा सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय तहका लागि विपद् जोखिम व्यवस्थापन गर्न विपद् जोखिम सुशासनको सशक्तीकरण
प्राथमिकता प्राप्त कार्य ५ :	संस्थागत संरचनाहरूको स्थापना एवं सुदृढीकरण
प्राथमिकता प्राप्त कार्य ६ :	कानुनी र नियामक संरचनाको विकास
प्राथमिकता प्राप्त कार्य ७ :	विपद् जोखिम सुशासनका लागि क्षमता अभिवृद्धि, सहकार्य र साझेदारी
प्राथमिकता प्राप्त कार्य ८ :	विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा समावेशी शासनको सुनिश्चितता
प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र ३ :	उत्थानशीलताका लागि बिस्तृत जोखिम जानकारीमा आधारित निजी तथा सार्वजनिक लगानीमार्फत विपद् जोखिम न्यूनीकरण
प्राथमिकता प्राप्त कार्य ९ :	उत्थानशीलता वृद्धिमा लगानी प्रवर्द्धन
प्राथमिकता प्राप्त कार्य १० :	विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा सार्वजनिक लगानी वृद्धि

प्राथमिकता प्राप्त कार्य ११ :	विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा निजी लगानी प्रवर्द्धन
प्राथमिकता प्राप्त कार्य १२ :	जोखिम हिस्सेदारी, बिमा तथा सामाजिक सुरक्षामार्फत विपद् उत्थानशीलता अभिवृद्धि
प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्र ४ :	प्रभावकारी प्रतिकार्य र पुनर्लाभ, पुनःस्थापना तथा पुनर्निर्माणमा 'अझै राम्रो र बलियो निर्माण' का लागि विपद् पूर्वतयारीको सुदृढीकरण
प्राथमिकता प्राप्त कार्य १३ :	प्रभावकारी प्रतिकार्यका लागि विपद् पूर्वतयारीको सुदृढीकरण
प्राथमिकता प्राप्त कार्य १४ :	विपद् पूर्वतयारीका लागि बहुप्रकोप पूर्वसूचना प्रणालीको विकास
प्राथमिकता प्राप्त कार्य १५ :	समुदायमा आधारित विपद् जोखिम व्यवस्थापन प्रवर्धन
प्राथमिकता प्राप्त कार्य १६ :	विपद् पूर्वतयारीका लागि सञ्चार तथा प्रसार प्रणाली सुदृढीकरण
प्राथमिकता प्राप्त कार्य १७ :	खोज तथा उद्धार र आपत्कालीन प्रतिकार्यमा क्षमता अभिवृद्धि
प्राथमिकता प्राप्त कार्य १८ :	पुनर्लाभ, पुनःस्थापना र पुनर्निर्माणमा 'अझ राम्रो र बलियो निर्माण'

cGo P]g, g]lt, sfo{ljlw tyf /0fg]ltx¿df ljkb\ hf]lvd Joj:yfkgsf s'/f

hn;|f]t P]g, @)$(

जलस्रोत ऐन, २०४९ मा जलस्रोतको उपयोग गर्दा भूक्षय, बाढी, पहिरो वा यस्तै अरू कारणद्वारा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने गरी गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । भू तथा जलाधार संरक्षण ऐन, २०३९ मा बाढी, पहिरो, भूक्षय जस्ता प्राकृतिक प्रकोपको नियन्त्रण गरी भू तथा जलाधार संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा कानुनी व्यवस्था गरिएको थियो ।

:yfgLo ;/sf/ ;~rfng P]g, @)&$

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११ को उपदफा २(न) ले गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकारभित्र विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी व्यापक कार्यहरू समावेश गरेको छ । साथै राष्ट्रिय भवन संहिता तथा मापदण्ड बमोजिम भवन निर्माण अनुमति, अनुगमन र नियमन, सुरक्षित बस्ती विकाससम्बन्धी नीति, योजना, कार्यक्रम तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, नियमन र मूल्याङ्कन आदि कार्यलाई समेत गाउँपालिका तथा नगरपालिकाको काम, कर्तव्य र अधिकारभित्र समेटिएको छ ।

ejg P]g, @)%%

भवन ऐन, २०५५ ले भूकम्प, आगलागी तथा अन्य दैवी-प्रकोपबाट भवनहरूमा पर्न सक्ने क्षतिलाई यथासम्भव कम गर्न भवन निर्माण कार्यलाई नियमित गराउन भवन निर्माण व्यवस्था सुदृढीकरण समिति गठनको व्यवस्था गरेको छ ।

/fi6« s[lif g]lt, @)^!

राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१ का उद्देश्यहरूमा प्राकृतिक स्रोत, वातावरण र जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन एवं सदुपयोग गर्नेछ । यसमा प्राकृतिक प्रकोप अतिवृष्टि, अनावृष्टि, रोग, कीरा एवं अन्य दैवी प्रकोपहरूको आङ्कलन र कृषि राहत परिचालनका लागि निगरानी प्रणाली स्थापित गरी क्रियाशील राखिने उल्लेख छ ।

pBf]u g]lt, @)^&

उद्योग नीति, २०६७ ले उद्योग/व्यवसायमा आगलागीबाट हुने जोखिम कम गर्न स्थानीय गाउँ/नगरपालिकासँगको समन्वयमा औद्योगिक क्षेत्र र कोरिडोरमा आधुनिक बारुण यन्त्रको व्यवस्था गर्ने तथा कुनै प्राकृतिक विपत्ति र सामाजिक सेवामा उद्योगले दिने अनुदान वा सहयोगमा आय कर छूट दिने व्यवस्था गरेको छ ।

/fi6« k'glg{df0f tyf k'g:yfkgf g]lt, @)&@

राष्ट्रिय पुनर्निर्माण तथा पुनःस्थापना नीति, २०७२ ले विपद् पश्चात पुनर्लाभ, पुनर्निर्माण र पुनःस्थापना कार्यका लागि नीतिगत मार्गदर्शन गर्छ । वि.सं. २०७२ साल वैशाखको भूकम्पले तहसनहस बनाएका भौतिक संरचना र बस्तीहरू पुनर्निर्माण गर्न, प्राकृतिक प्रकोपबाट थप उत्थानशील नेपाल बनाउन र पुनर्निर्माण तथा पुनःस्थापना कार्यक्रमको कार्यान्वयन योजना निर्माण र समन्वय गर्न वि. सं. २०७२ पुसमा राष्ट्रिय पुनर्निर्माण प्राधिकरण स्थापना गरियो ।

hn pTkGg k|sf]k Joj:yfkg g]lt, @)&@

जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०७२ ले बाढी, पहिरो जस्ता जल उत्पन्न प्रकोपहरूको संरचनागत तथा गैर-संरचनागत प्रविधिबाट रोकथाम गरी सोबाट हुन सक्ने जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्न र नदी, जलाधार क्षेत्र तथा जलजन्य पर्यावरणको संरक्षण गरी प्राकृतिक स्रोत साधन एवम् खानेपानी, जल-परिबहन, सिँचाइ, स्थल यातायात आदि जस्ता पूर्वाधारका उपयोगितालाई दिगो बनाउन विभिन्न नीति प्रस्तुत गरेको छ ।

s[lif ljsf; /0fgllt -@)&@-@)(@_

कृषि विकास रणनीति (२०७२-२०९२) ले किसानलाई जलवायु परिवर्तन र विपद् उत्थानशील बनाउन मौसम तथा जलवायु पूर्वसूचना प्रणाली स्थापना, सुक्खा र पानी खप्न सक्ने जातको अनुसन्धान, किसान कल्याणकारी कोष स्थापना, कृषि बिमाको प्रवर्द्धन, खाद्य, बीउ र स्याउलाको भण्डारण व्यवस्था, पूर्वतयारी र प्रतिकार्य कोष स्थापना आदि क्रियाकलापलाई प्राथमिकतामा राखेको छ ।

/fli6«o zx/l ljsf; /0fgllt, @)&#

राष्ट्रिय शहरी विकास रणनीति, २०७३ ले सन्तुलित र समृद्ध शहरी भविष्यका लागि उत्थानशीलतालाई ५ मार्गदर्शक सिद्धान्तमध्ये १ हो भन्ने मानेको छ । यस रणनीतिले विपद् जोखिम अनुकूलित शहर र समुदाय निर्माणका लागि उत्थानशीलतालाई शहरी प्रणाली र समुदायको योजना निर्माण तथा विकासमा एकीकृत गर्न जोड दिएको छ ।

hnjfo'kl/jt{g gllt, @)^&

जलवायु परिवर्तन नीतिमा हिमनदी तथा हिमतालहरूको अद्यावधिक स्थिति अध्ययन गरी जोखिमपूर्ण हिमतालहरूमा प्राथमिकताका आधारमा प्रतिकूल प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गर्ने, गराउने, जलवायु परिवर्तनबाट सिर्जित जल उत्पन्न प्रकोप एवम् जोखिमको पूर्वानुमान गर्दै पूर्वसूचना दिन तथा रोकथामका उपायहरू अवलम्बन गर्न आवश्यक संयन्त्र विकास तथा कार्यान्वयन गरी तिनको नियमित निरीक्षण तथा कार्य क्षमता सुदृढ गर्ने कुराहरू जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७ मा समावेश छन् ।

यसका अलावा पूर्वतयारी, प्रतिकार्य र पुनर्लाभका कामलाई निर्देशित गर्न अन्य केही नियमावली वा निर्देशिका पनि प्रयोगमा छन् । तीमध्ये खोज तथा उद्धारका लागि राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना २०७१, प्रकोपपीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी मापदण्ड २०६४, विपद्पीडित पुनर्वास सञ्चालन कार्यविधि २०७१, प्रधान मन्त्री दैवीप्रकोप उद्धार कोष सञ्चालन नियमावली २०६३, विपद्पश्चात्को शव व्यवस्थापनसम्बन्धी मार्गदर्शन २०६८, प्रकोप-पीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी मापदण्ड २०६४, ८३ वटा खुला क्षेत्र कायम गर्ने नेपाल सरकारको निर्णय २०६९, विपद्पीडित पुनर्वास सञ्चालन कार्यविधि २०७१, वारुणयन्त्र सञ्चालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि २०६७ र राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैर-सरकारी सहयोग परिचालन निर्देशिका, २०७२ मुख्य हुन् ।

cfjlws of]hgfdf ljkb\

चौधौँ योजना (२०७३-२०७५) ले विपद् व्यवस्थापनलाई प्राथमिकता दिँदै आपत्कालीन खोज, उद्धार, उपचार तथा तत्काल राहतका लागि क्षमता अभिवृद्धि गर्न विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई विकासका सबै आयाम तथा चरणमा मूलप्रवाहीकरण गर्ने नीति लिएको छ । यसअघिको ३ वर्षे अन्तरिम योजना (२०६४-२०६७) ले विपद्लाई विकास लक्ष्यका निम्ति अवरोधकारुपमा पहिचान गरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण दिगो विकासका लागि अनिवार्य छ भन्ने स्वीकार गरेको थियो । विपद् व्यवस्थापनलाई नीतिका रुपमा दशौँ पञ्चवर्षीय विकास योजना (२०५९-२०६४) को विकास एजेन्डामा एकीकृत गरिएको थियो । दशौँ पञ्चवर्षीय विकास योजनाको अध्याय १७ ले जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रणलाई विकास एजेन्डामा समायोजित गर्ने र अध्याय २२ ले प्राकृतिक तथा मानव सिर्जित विपद्को एकीकृत व्यवस्थापन गर्ने व्यवस्था गऱ्यो ।

ljkb\sf a]nf ;~rf/dfWodsf]e'ldsf

सूचना मानिसका लागि पानी, खाना, औषधी अथवा बास जति नै जरुरी कुरा हो । सूचनाले गर्दा मानिसको ज्यान, गरिखाने मेलो र सम्पत्ति जोगिन सक्छ। सूचना विपत्तिसँग जुध्ने एकमात्र त्यस्तो उपाय हो जसलाई अधिकांश मानिसले उपयोग गर्न सक्छन् । सूचना सही भयो भने मानिसलाई के कुरा चाहिएको छ र ती कुरा कसरी पुऱ्याउने भन्ने थाहा हुन्छ । गलत सूचनाका आधारमा गरिएका मानवतावादी सहायता गलत र खतरनाक हुन सक्छन् ।[२]

---

२. विश्वव्यापी विपत्ति प्रतिवेदन २००५ : विपत्तिका बेलामा सूचनामा जोड नामक इन्टरन्युजद्वारा प्रकाशित ह्युमेनिटेरियन रिपोर्टिङ इन पाकिस्तान : जर्नलिस्ट्स ह्यान्डबुकको नेपालीकरण ।

पत्रकारले विपद्का बेलामा स्रोत व्यवस्थापक, सार्वजनिक सुरक्षा अधिकारी, जनताको तर्फबाट पैरवीकर्ता, मनोसामाजिक परामर्शदाता र नीति निर्माणमा उत्प्रेरकको भूमिका निर्वाह गर्छ (भेल : २०१२) ।

विपद् पत्रकारिताको अभ्यास किन गरिनुपर्छ ?

विपद् पत्रकारिताको अभ्यास किन गरिनुपर्छ भन्ने विषयमा संयुक्त राष्ट्र सङ्घको 'डिजास्टर थ्रु अ डिफ्रेन्ट लेन्स' (Diaster through a different lens) नामको विपद् पत्रकारलाई लक्षित गरी तयार गरिएको हातेकिताबले केही सल्लाह दिएको छ । तिनीहरु देहायबमोजिम छन् :

१. प्राकृतिक प्रकोपहरू बढ्दो छन् । यसले मानव तथा चराचर जगतलाई पार्ने असर अझै बढ्दै गइरहेको छ ।
२. विपद् मानवीय सवालमात्र नभएर राजनीतिक सवालका रुपमा विकास हुँदैछ । यसो भएपछि राजनीतिलाई मात्र मुख्य समाचार मान्नेहरू पनि यसतर्फ स्वत: आकर्षित हुन्छन् ।
३. विपद् जोखिम व्यवस्थापन एक आर्थिक सवाल पनि हो ।
४. विपद् जोखिम व्यवस्थापन मानव अधिकारको सवाल हो ।
५. विपद् जोखिम व्यवस्थापन वातावरणीय सवाल हो ।
६. विपद् जोखिम व्यवस्थापन सांस्कृतिक सवाल हो ।
७. विपद् जोखिम व्यवस्थापन लैङ्गिक सवाल हो ।
८. विपद् जोखिम व्यवस्थापनको सवालमा गहन र खोज-मूलक पत्रकारिताको अभ्यास गर्न सक्ने प्रचुर सम्भावना छ ।
९. विपद्को समाचार भन्नेबित्तिकै सोको समाचार लेख्न विपद् भइहाल्नु पर्दैन । विपद् जोखिम व्यवस्थापनका विभिन्न चरण, जस्तो- पूर्वतयारी अवस्था, विपद्को अवस्था, विपद्पछिको अवस्था जस्ता जुनै बेला पनि विपद् जोखिम व्यवस्थापनका समाचार लेख्न सकिन्छ ।
१०. विपद् जोखिम व्यवस्थापन दैनिक कार्य हो ।

सञ्चारमाध्यम साधनमात्र हो, साध्य हैन

माथि उल्लेख गरिएझैँ जसरी वास्तविक सूचनाले विपत्तिबाट बचाउँछ त्यसैगरी सही सूचना प्रवाह गर्न सकेमा सञ्चार माध्यमले विपद्मा परेका मानिसको जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउन सक्छ भने सकारात्मक सञ्चार गर्न सकेन वा गलत सूचना प्रवाह गर्न पुग्यो भने झन धेरै धन/जनको क्षति हुन सक्छ । गलत समाचारले बिनाकारण भागदौड मच्चिएर दुर्घटना हुन सक्छ ।

विपद्मा सञ्चारमाध्यमले यसरी सकारात्मक भूमिका खेल्न सक्छ...

- सञ्चारमाध्यमले तत्काल र जरुरी सूचनाहरू प्रदान गरेर विपद्का बारेमा सचेत गराउने, विपद्का बारेमा आमजनतामाझ एकै बुझाइ निर्माण गर्ने र सरकारी निकायलाई विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका लागि आवश्यक नीतिगत निर्णय लिनका लागि दबाब दिने, ध्यानाकर्षण गराउने ।
- विपद् आइपरेमा सञ्चारमाध्यमले विपद्बारे सत्य तथ्य प्रकाशन वा प्रसारण गरी सहायता गर्ने निकायहरूको ध्यान आकर्षण गर्नुका साथै मानवीय सहायता प्रदान गर्न र प्राथमिकीकरण गर्नमा सहयोग गर्न सक्छन् ।
- विपद् भएको अवस्थामा सञ्चारमाध्यमले सो समयमा लिनुपर्ने सुरक्षाका उपाय, विपद्ले पारेको अप्ठेरो, अत्यावश्यक सेवामा परेको असर तथा सार्वजनिक सुरक्षाबारे सूचना प्रसारण गरी सहयोग गर्छन् ।
- टेलिफोन तथा मोबाइलको नेटवर्क नभएको अवस्थामा समेत सञ्चारमाध्यमले प्रभावित समुदायलाई अत्यावश्यकीय सूचना प्रदान गर्छन् । साथै बाहिरी संसारमा सो घटनाबारे जानकारी गराई सहायताका लागि आवश्यक वातावरण सिर्जना गर्छन् ।

; ~rf/dfWod ljkb\sf]k|xnf]k|t sfo{sf]e'ldsf df

बारा र पर्सा जिल्लामा यस वर्ष आएको विध्वंशकारी हावाहुरीका बारेमा पहिलोपटक सूचना सञ्चारमाध्यमबाटै भएको थियो । सञ्चारमाध्यमबाट त्यहाँको अवस्थाबारे जानकारी हासिल गरिसकेपछि सरकारका निकायहरूलाई राहत सामग्रीसहित आवश्यक सहयोग गर्नका लागि आधार बनेको थियो । सरकारी तथा गैरसरकारी संस्था मिलेर बनेका क्लस्टरहरू सक्रिय भएका थिए । तर सञ्चारमाध्यमबाट आएको जानकारीलाई वास्तविक मान्न सकिने अवस्था भने थिएन । सञ्चारमाध्यममा जिम्मेवार बनाउने भन्दा पनि आलोचनाका लागि आलोचना गर्ने प्रवृति देखिएको थियो, र सनसनीपूर्ण बनाइएको थियो सो घटनालाई ।

विपद्मा सञ्चारमाध्यमको भूमिका नकारात्मक हुन पुग्छ यदि...

- सञ्चारमाध्यमले विपद्को नकारात्मक प्रभावलाई बढाइचढाइ प्रस्तुत गरेमा र अतिरञ्जित ढङ्गले प्रस्तुत गरेमा । यसले अनावश्यक तनाव र हाहाकारको अवस्था सिर्जना गर्छ ।
- अर्धसत्य जानकारी प्रदान गरेमा । जस्तो विपद्को बेलामा केही खराव नियत भएका मानिस लुटपाटमा संलग्न हुन पनि सक्छन् । तर सो कुरालाई सामान्यीकरण गरेर प्रस्तुत गर्न हुँदैन । यसले नकारात्मकता सिर्जना गर्छ ।
- विपद्को समयलाई राजनीतिक दलहरूले प्रोपोगन्डाका लागि प्रयोग गर्न खोज्छन् । वा थोरै काम गरेर जनताको मन जित्न खोज्छन् । सञ्चारमाध्यम तिनीहरूको मतियार हुनुहुँदैन । जस्तो- कुनै राजनीतिक दलविशेषले मात्र गरेको मानवीय सहायताको मात्र समाचार बनाइरहनु उचित हुँदैन ।
- नकारात्मक विषयमात्र खोजी गरेमा । अवस्था ठीक भएको बारेमा पनि जानकारी दिनुपर्छ । जस्तो- गोरखा भूकम्पको समयमा नेपालका अधिकाङ्श सञ्चारमाध्यम र अन्तर्राष्ट्रिय सञ्चारमाध्यमले भत्केका घर, बाटो, पुल, पुरिएका मान्छे, शव, रुँदै गरेका, कहालिएका मानिस आदिको मात्र समाचार दिए अनि दृश्य देखाए । तर नभत्किएका ठीकठाक भएका मानिसका बारेमा समाचार वा दृश्य देखाएनन् । यसले गर्दा विशेषगरी विदेशमा रहेका नेपालीलाई धेरै नै तनाव भयो । यस्तो गर्नुहुँदैन भनिन्छ ।

ljkb\hf]lvd Joj:yfkgsf]l/kf]6{df g]kfnL ;~rf/dfWodsf]kbf;

विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सवाललाई नेपाली सञ्चारमाध्यमले स्थान दिँदै आएका छन् । तर विपद् भएपछि मात्र यसलाई सञ्चार-माध्यममा स्थान दिइने चलन धेरै नै छ । केही उदाहरणलाई छाडेर भन्दा विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सबै सवाल र सबै चरणमा सञ्चारमाध्यमले समाचार वा जानकारी दिएका पाइन्न । सरोकारवाला तथा गैरसरकारी संस्थाले आर्थिक सहायता दिएको खण्डमा स्पोन्सर्ड (sponsored) कार्यक्रमका रुपमा रेडियो र टेलिभिजनमा कार्यक्रम, जानकारी तथा सूचना बज्ने गरेका छन् ।

पछिल्लो समयमा २०७२ साल वैशाख १२ गतेको गोरखा भूकम्पपछि सञ्चारमाध्यमले विपद् जोखिम व्यवस्थापनलाई राम्रो स्थान त दिएका छन् तर विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सबै चरणमा रिपोर्टिङ गर्नुपर्छ र गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा त्यति धेरै संवेदनशील भई नसकेको अवस्था छ ।

तथापि जति पनि प्रयास भएका छन्, तिनीहरूले राम्रो नतिजा ल्याएका उदाहरण छ । इमेज टेलिभिजनबाट सञ्चालित *टक अफ दि टाउन* भन्ने कार्यक्रमले विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सवालमा नीतिगत परिवर्तन ल्याउन धेरै योगदान गरेको भन्ने सरोकारवालाहरूको बुझाइ छ । त्यसैगरी बिबिसी मिडिया एक्सनको *मिलिजुली* नेपाली कार्यक्रमले विपद्को अवस्थामा कसरी बच्ने भन्ने विषयमा धेरै उपयोगी जानकारी दिएको सरोकारवाला र स्रोता तथा दर्शकहरूको भनाइ छ । यसरी नै थ्रि इन वन मिडिया हाउसले उत्पादन गरी कान्तिपुर, न्युज ट्वान्टी फोरलगायतका टेलिभिजनबाट बज्ने गरेको बलियो घर कार्यक्रमले भूकम्पपश्चातको पुनर्निर्माणका सामाजिक, आर्थिक, प्राविधिक, सांस्कृतिक र मनोसामाजिक पक्ष समेटेको र पुनर्निर्माणबारे आममानिसलाई मानसिकरूपमा तयार गर्न योगदान गरेको थियो ।

यसका अलावा अन्य सञ्चारमाध्यमले पनि आफ्नो समाचार, कार्यक्रम तथा सन्देशमार्फत विपद् जोखिम व्यवस्थापनमा योगदान गर्दै आएका छन् । सामुदायिक रेडियोहरूको छाता सङ्गठन एकोरावका अनुसार सिआइएनले *जीवन रक्षा* भन्ने विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा योगदान गर्ने प्रकृतिको रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेको छ । साथै देशैभरका एफएम रेडियोहरूले समाचार र कार्यक्रमको माध्यमबाट स्थानीयरूपमा जोखिम न्यूनीकरणमा समेत स्थानीयहरूलाई जागरुक गराएका छन् । एकोरावले स्थानीय रेडियोका पत्रकारलाई विपद् जोखिम व्यवस्थापनका सबै चरणमा काम गर्नका लागि तालिम र अभिमुखीकरण पनि दिँदै आएको छ ।

कस्तो हुनुपर्छ त विपद्का बेलामा सञ्चारमाध्यमको भूमिका ?

विपद् व्यवस्थापनका ३ चरण विपद्पूर्व तयारी, विपद्का समयमा खोज, उद्धार, व्यवस्थापन र विपद्पछि राहत र पुनर्स्थापनामध्ये विपद्पूर्व गरिने न्यूनीकरण र पूर्वतयारी कार्य ६ गुणा सस्तो र प्रभावकारी हुन्छ । त्यसकारण सञ्चारमाध्यमले विपद्पछिको घटना रिपोर्टिङमात्र नभएर तीनैवटा चरणमा निरन्तर रिपोर्टिङ गरिरहनुपर्छ । अझ विपद्पूर्वको रिपोर्टिङले सम्भावित जोखिम तथा क्षति कम गर्न धेरै मद्दत गर्छ । दिगो विकासको प्रयासलाई सघाउन, विपद्को प्रभाव घटाएर सुरक्षित समाज निर्माणका लागि र विपद्को जोखिममा रहेका समुदायको विपद् सामना क्षमता अभिवृद्धि गर्नका लागि विपद्पूर्वको रिपोर्टिङ नित्तान्त आवश्यक छ । सङ्कट आउनुभन्दा पहिलेको जोखिमपूर्ण अवस्था र प्राकृतिक अथवा मानव सिर्जित विपत्ति सामना गर्नका लागि समुदायले गरेको तयारी, मानवीय विपत्ति (सुस्त वा तीव्र गतिमा आएको), समुदायका तत्कालका आवश्यकता र त्यस्तो अवस्थासँग जुध्ने उपाय, मानवीय प्रतिक्रिया, सहायता संस्थाका प्रयास (यदि भएका छन् भने), जीवन स्थिर भएको, तङ्ग्रिएको र पुनर्निर्माण अनि अन्त्यमा विपत्ति भोगेको समुदायले विकास गर्न थालेको जस्ता सबै चरणको रिपोर्टिङ गरिनुपर्छ (इन्टरन्युज : २०७२) । विपत्तिबाट विकासको चरणमा पुग्नका लागि धेरै वर्ष लाग्न सक्छ । यी सबै चरणमा यस्तो रिपोर्टिङको महत्व हुन्छ ।

ljkb\gcfPsf]cj:yfdf

विपद् नआएको बेलामा विपद् जोखिम न्यूनीकरण वा व्यवस्थापनबारे समाचार लेख्नु आवश्यक छैन, यस्तो समाचारको समाचार मूल्य छैन भन्नु गलत बुझाइ हो । विपद् जुनसुकै बेला, जहिल्यै पनि आउन सक्ने भएकाले यसबारे सञ्चार माध्यमले विपद् नआएकै बेला पनि आवश्यक जानकारी तथा सूचना प्रवाह गरिरहनुपर्छ । विपद् नआएको बेला सञ्चारमाध्यम वा पत्रकारले देहायबमोजिमका समाचार सामग्रीहरू प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न सक्छन् :

- प्रकोप जोखिमसम्बन्धी ऐनहरू, नीतिहरू, कार्यविधिहरू, कार्ययोजनाहरू, आवधिक योजनाहरूका बारेमा जानकारी ।
- सरकार र प्रकोप जोखिम व्यवस्थापनको क्षेत्रमा काम गरेका व्यक्तिहरूको दीर्घकालीन सोचाइ ।
- यो शान्त अवस्था भएकाले पत्रकारले आफैँ विपद्का बारेमा अनुसन्धान गर्ने, विपद्बारे आफ्नो बुझाइमा बढोत्तरी गर्ने काम पनि गर्न सक्छन् ।

- आममानिस तथा विशेष गरेर प्रकोपको सम्भावित क्षेत्रका समुदायलाई सो समस्या सम्बोधन गर्नका लागि सरकार तथा सरोकारवालाहरूले गरेका कामहरूबारे जानकारी ।
- शहरीकरण, शहरीकरणको प्रवृत्ति, जनसङ्ख्या वृद्धि, वातावरणीय परिवर्तन, अव्यवस्थित औद्योगिकी-करणबारे रिपोर्टिङ ।
- नीति निर्माणमा आमजनताको सहभागितालाई महत्वपूर्ण रूपमा नहेरिने गरिएको वर्तमान सन्दर्भमा पत्रकार वा सञ्चारमाध्यमले विपद्सँग जोडिएका सवालहरूमा जनताको मत प्रकाशन वा प्रसारण गरी विपद्सम्बन्धी नीति निर्माणमा आमजनताको सहभागिता सुनिश्चित गर्न सकिन्छ ।
- विपद् जोखिम व्यवस्थापनका विषयमा परम्परागत ज्ञानबारे खोजी गरी जानकारी प्रदान गर्ने ।
- विपद् क्यालेन्डरबारे जानकारी ।
- विपद् क्यालेन्डरलाई ध्यानमा राखी जनतालाई विपद् बारे सुसूचित गराउने प्रकृतिका जानकारी तथा सूचना प्रवाह ।
- विपद्को प्रवृत्ति विश्लेषण ।

विपद्पूर्वको अवस्थामा सञ्चारमाध्यमको भूमिका

विपद्पूर्वको समयमा सञ्चारमाध्यमले सरकार वा नीति निर्माण तहलाई भविष्यमा आउन सक्ने विपद्का जोखम न्यूनीकरण गर्नका लागि आवश्यक कार्ययोजना निर्माण गरी तयार रहन र विपद् सम्भावित क्षेत्रका जनतालाई विपद्का जोखिमबाट बच्नका लागि आवश्यक पूर्वतयारी गर्न आवश्यक सूचना तथा जानकारी दिने काम गर्छ । अझ मसिनो गरी भन्दा यो चरणमा सञ्चारमाध्यमले देहायका तरिकाबाट विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा योगदान गर्न सक्छ :

- सञ्चारमाध्यमले सम्भावित विपद्, सोको कारण, सो विपद्को सम्बन्धित प्रभाव क्षेत्र, विपद्को जोखिम न्यूनीकरणका उपाय, सुरक्षितस्थलको जानकारी, विपद्का बेला सम्पर्क गर्न सकिने निकायहरूलगायतका बारेमा जानकारी प्रदान गर्नुपर्छ ।
- पूर्वसावधानीका सूचना प्रवाह गर्ने । तर यसो गर्दा सूचनाको आधिकारिकता जाँच गर्नुपर्छ । त्यसो नभएमा त्यसले अनावश्यक त्रासदी सिर्जना गर्न सक्छ, र झनै नकारात्मक प्रभाव पार्न सक्छ ।
- सरकारले सम्भावित जोखिम सम्बोधनका लागि गरेको तयारी र सोमा रहेका कमजोरी तथा चुनौतीबारे बुझी सोको प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने ताकि सो कमजोरी

समयमै हटाउन सकियोस् । साथै अन्य संस्थाले सो कमजोरी सम्बोधन गर्न सकून् ।

- विपद् जोखिम न्यूनीकरणका लागि सरकारी निकाय बीचको सहकार्य र समन्वयको अवस्था र सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी प्रतिष्ठानको समन्वयबारे रिपोर्टिङ गर्ने ।
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धमा सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा भएका क्षमता अभिवृद्धिका तालिमहरू ।
- भवन तथा संरचनाहरूको अवस्था । भवन निर्माण संहिता पालनाको अवस्थाबारे जानकारी ।
- विपद् नक्शाङ्कन गरी सोको बारेमा आमजनतालाई सुसूचित गर्ने ।
- विपद् क्यालेन्डरलाई विचार गरी सोको जोखिम न्यूनीकरण वा विपद् व्यवस्थापनका लागि सचेतना-मूलक वा जानकारीमूलक समाचार तथा सामग्रीहरू प्रस्तुत गर्ने ।
- विपद् जोखिम कम गर्नका लागि रैथाने ज्ञानको प्रकाशन तथा प्रसारण ।

ljkb\sf];dodf ;~rf/dfWodsf]el'dsf

विपद्को घडीमा सञ्चारमाध्यम र पत्रकार दुवैको भूमिका झनै महत्वपूर्ण हुन्छ । यो बेलामा पत्रकारले देहायका विषयमा समाचार प्रकाशन र प्रसारण गर्नुपर्छ :

- विपद्को जानकारी, प्रभावित क्षेत्रको विस्तृत जानकारी, मरेका, घाइते भएका, उद्धार गरिएका मानिसको विवरण । साथै नष्ट भएका संरचना, खाद्य उत्पादन, पशुपन्छीको बारेमा यथार्थ र वस्तुपरक जानकारी ।
- राहतको समयमा राहत पाउनबाट छुटेका मानिस वा क्षेत्रबारे जानकारी । विपद्का बेला सरकार र मानवीय सहायता प्रदायकहरू हतास मानसिकतामा रहने हुँदा सञ्चारमाध्यमले यस्ता अन्तराल (gap) औंल्याई दिँदा मानवीय सहायता प्रदायक र सरकारलाई उद्धार र र हितमा सहयोग पुग्छ ।
- सरकारी निकायसँग सम्पर्कमा रहने र बाहिरबाट आएका सहायताबारे समाचार पस्कने । साथै सो सहायता वास्तविक पीडितसमक्ष पुग्यो वा पुगेन भनी पहरेदारको भूमिका निर्वाह गर्ने । सहायता वितरणमा लैङ्गिक पक्ष विचार गरियो वा गरिएन भन्ने कुरा

प्रकाशन वा प्रसारण गर्ने । अझ महत्वपूर्ण कुरा, जातीय तथा धार्मिकरुपमा अल्पसङ्ख्यकहरूलाई सहायता वितरणमा विभेद पो गरियो कि ? सो विषयमा चनाखो रहने ।

- विपद्का कारण कतै अड्केका, रोकिएका वा अप्ठेरो स्थानमा रहेका मानिसबारे जानकारीहरू प्रदान गर्ने ताकि सरकार र सहायता निकायहरूले उद्धार गर्न सकून् । साथै यसले सम्बन्धित परिवारलाई उनीहरूको अवस्थाबारे जानकारी दिइ तनाव घटाउन मद्दत गर्छ ।
- सरकार तथा सहायता निकायहरूले गरेका काम र उनीहरूको निकट भविष्यको कामको योजनाबारे समाचार प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने । यसो हुँदा सहायता प्रदान गर्ने काममा हुन जाने दोहोरोपना न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ ।
- मानवीय सहायताका केही अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड छन् । स्फियर (SPHERE) ले विपत्तिमा परेको व्यक्तिले प्राप्त गर्नुपर्ने खाना, पानी, बासस्थान, सरसफाइ लगायतका आधारभूत सुविधाहरूको न्यूनतम अवस्थाबारे उल्लेख गर्छ । पत्रकारले सो न्यूनतम अवस्था प्राप्त भएको छ कि छैन भनेर अनुगमन गरी समाचार प्रकाशन तथा प्रसारण गर्न सक्छ ।
- मानवीय सहायता निकायहरूले मानवीय सहायता प्रदान गर्ने क्रममा आधारभूत मानवीय मापदण्ड पालना गर्नुपर्छ । सो पालना गरिएको छ कि छैन भनेर सञ्चारमाध्यमले रिपोर्टिङ गर्न सक्छ ।
- विपद् प्रभावितको आवश्यकता आकलन गर्ने र मानवीय अभिरुचिका समाचारहरू प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने ।
- मुख्य विपद्पछि आउन सक्ने द्वितीयक जोखिमबारे जनसमुदायलाई सचेत गराउने प्रकृतिका समाचारहरू प्रकाशन तथा प्रसारण गर्ने ।
- विपद्का कारण भएको मनोसामाजिक समस्याबारे रिपोर्टिङ गर्ने ।

विपद्पश्चात सञ्चारमाध्यमले गर्न सक्ने रिपोर्टिङ

यो विपद्पश्चातको पुनःस्थापना, पुनर्लाभ र पुनर्निर्माणको समय हो । यो समयमा सञ्चारमाध्यमले अलिक खोजमूलक समाचारहरू प्रकाशन र प्रसारण गर्ने, प्रवृत्ति विश्लेषण गर्ने, पैरवी पत्रकारिता र समाधानमुखी पत्रकारिताको अभ्यास गर्न सक्छन् । यो समयमा सञ्चारमाध्यमले देहायबमोजिमको रिपोर्टिङ गर्न सक्छन् :

cfddflg; dfq xf]Og, ;~rf/dfWod klg tof/L cj:yfdf a:gk5{

२०७२ साल वैशाख १२, १३ र २९ गते कत्रो भुइँचालो आयो ? यो भुइँचालो कस्तो हो ? 'महा' हो कि सामान्य भनेर सही सूचना लिन पत्रकारलाई हम्मेहम्मे नै पऱ्यो । पहिलो दिनको भूकम्प कति ठूलो भन्ने विषयमा मिडियापिच्छे फरक तथ्य देखियो । यसको अर्थ पत्रकारहरू सुरुमा भुइँचालोको यथार्थ शक्तिलगायत अन्य पक्षसँग जोडिएका विषयमा यथार्थ जानकारी दिने कुरामा कमजोर देखिए ।

ठूलो भूकम्प आएको १७ दिनपछि वैशाख २९ गते आएको शक्तिशाली पराकम्पको बेलामा पनि त्यस्तै अवस्था देखियो । एउटाले भन्यो- ६.८ रेक्टर स्केलको, अर्कोले भन्यो- ७.३ रेक्टर स्केलको । यतिसम्म कि केही मिडियामा पृष्ठपिच्छे र कार्यक्रमको समयअनुसार यो विषयमा फरक-फरक तथ्य दिएको भेटियो ।

त्यसैगरी बारा/पर्सामा भएको आँधीको विषयमा रिपोर्टिङ गर्ने क्रममा पत्रकारलाई अन्योल नै भएको थियो । त्यसैले सञ्चारमाध्यममा सही जानकारी आउनका लागि समय धेरै लाग्यो ।

विपद्बारे पत्रकारलाई जानकारी नहुनु, विपद्पश्चात एकैचोटि समाचार लेख्नुपर्ने अवस्था आइपर्नु र विपद्को अवस्थामा तथ्य कसरी दिने भन्नेबारे मिडियाको स्पष्ट नीति नहुँदा यस्तो भएको हो ।

निष्कर्ष : विपद्का समाचार सङ्कलन र प्रसारणका लागि सञ्चारमाध्यम पनि तयारी हालतमा बस्नुपर्छ ।

- सरकार, मानवीय सहायता निकाय, अन्तर्राष्ट्रिय रेडक्रस, संयुक्त राष्ट्र सङ्घ, नीति प्रतिष्ठान तथा अन्य सहायता निकायहरूको पुनःस्थापना, पुनर्लाभ र पुनर्निर्माणका योजना, सोको कार्यान्वयन, कमजोरी र चुनौतीहरूका बारेमा ।
- विपद्पश्चातको पुनःस्थापना, पुनर्लाभ र पुनर्निर्माणका क्रममा प्रभावितलाई केन्द्रमा राखेर कार्यक्रमहरू तय गरिएको, नगरिएको, सोमा प्रभावितको संलग्नता भएको, नभएकोबारेमा । साथै प्रभावितको हक, अति संवेदनशील अवस्थामा रहेका महिला, ज्येष्ठ नागरिक, अशक्त, अपाङ्गता भएकालगायतको आवश्यकता आकलनका आधारमा पुनःस्थापना, पुनर्लाभ र पुननिर्माण सुरु भए वा नभएको ।
- पुनर्निर्माणका क्रममा प्रभावितको चाहना र चासो अनुसारको कार्यक्रम बनाइयो कि सरकार वा सहायता निकायको चाहनामात्र प्रतिविम्बित भयो भन्ने जानकारी । जस्तो- २०७२ सालको भुइँचालोपछि बनेका निजी घरमा उनीहरूको चाहनाभन्दा पनि सरकारी नीतिले जितेकाले प्रभावितले मौलिक वा सांस्कृतिक पुनर्निर्माणको इच्छा पूरा गर्न सकेनन् ।
- स्रोतको सही परिचालन भए वा नभएको बारेमा जानकारी । यो बेलामा सबै पक्षको स्रोत परिचालन गर्नुपर्ने हुनाले सोका लागि पैरवी गर्ने प्रकृतिका समाचारहरू ।

विपद्को बेला कसरी रिपोर्टिङ गर्ने?

मानवीय विपत्तिबारे गरिने रिपोर्टिङ सामान्य अवस्थामा गरिने रिपोर्टिङभन्दा फरक हुन्छ । यसका लागि पत्रकारले राम्रो अनुसन्धान गर्नुपर्छ, विषयमा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्छ, तयारी गर्नुपर्छ, अनि अरू धेरै काम गर्नुपर्छ । मानवीय विपत्तिबारे रिपोर्टिङ गर्दा पत्रकार आफूले रिपोर्टिङ गर्न लागेको विषयप्रति बढी संवेदनशील हुनुपर्छ । आफूले रिपोर्टिङ गरिरहेको विषय, सरोकारवाला र विपत्ति भोगेका मानिसलाई कसरी चित्रित गर्ने भन्नेबारे बढी चिन्तित हुनुपर्छ । आफ्नो रिपोट छापिनु/प्रसार हुनुभन्दा पहिले पत्रकारले त्यस रिपोर्टबाट कस्तो प्रभाव पर्छ भन्नेबारे विचार पुऱ्याउनुपर्छ ।

विपत्ति आइलागेको ठाउँमा पुग्नेबित्तिकै अवस्था कस्तो रहेछ भनी भन्न सकिएला जस्तो लाग्छ । तर यसो गर्दा धेरैवटा महत्वपूर्ण जानकारी छुट्छन्- त्यस घटनाको विषयसँग सम्बन्धित इतिहास अथवा पृष्ठभूमि छुट्छ । थोरै समयमा पर्याप्त मात्रामा अनुसन्धान गर्न सकिँदैन । पूर्वाग्रही मानिसले आफूलाई फाइदा हुने अवस्थामात्र देखाएका हुन सक्छन् । सो कुराबाट प्रभावित भएर पूर्वाग्रहपूर्ण निष्कर्ष निकालिने डर हुन्छ ।

विपत्तिसम्बन्धी रिपोर्टिङ गर्नुको एउटा उद्देश्य विपत्ति भोगेका मानिसलाई उपयोगी जानकारी दिनु हो । यस्ता रिपोर्टिङ गर्दा पत्रकारले सुरक्षा र आचारसंहितासम्बन्धी चुनौती सामना गर्नुपर्छ। पत्रकारले ५ डब्लु र एच (5 W & H) (को, के, कहाँ, किन, कहिले र कसरी ?) जस्ता प्रश्नको जवाफ दिने काम मात्र नगरी त्यसको पृष्ठभूमि, प्रभाव, कारणलगायत सबै जरुरी जानकारीका स्रोत उल्लेख गर्नुपर्छ । साथै उनीहरूले 'थप दुःख नपुऱ्याउने' मानवीय सिद्धान्त पनि पालना गर्नुपर्छ । त्यस्तो अवस्थामा पत्रकारले मानवीय सहायता गर्ने संस्थालाई उनीहरूका कामबारेमा यस्तो किसिमले बताउनुपर्छ कि जसले गर्दा उनीहरूलाई कुनै खतरा हुँदैन ।

विपद्को रिपोर्टिङका केही आधार

सदाभैँ ५ डब्लु र एचको नियम पालना गर्नुपर्छ :

१. के भयो, हाल के हुँदैछ ?
२. घटना/समस्या कहाँ भइरहेको छ ?
३. यसको असर कसलाई परेको छ र यससँग सम्बन्धित मुख्य निकाय को हो ?
४. यो अवस्था कहिले उत्पन्न भएको हो ?
५. यस्तो अवस्था किन आयो ?

६. यस्तो अवस्था कसरी आयो ?

७. समस्यासँग जुध्न पीडित मानिस र सम्बन्धित निकाय के गर्दैछन् ?

स्टोरीमा निम्न विशेषता हुनुपर्छ -

- सही
- सन्तुलित
- ठोस अनुसन्धानमा आधारित
- भरपर्दा स्रोतमा आधारित
- स्तरीय र वर्णनात्मक लेखन

आवश्यकताअनुसार यी थप सूचना संकलन गर्नुपर्छ र आफ्नो समाचारमा समावेश गर्नुपर्छ -

- विपद्को पृष्ठभूमि जानकारी
- विपद्को कारण र प्रभाव
- विपद्सँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय कार्यढाँचा, राष्ट्रिय नीति, कानुन । रणनीति, कार्ययोजना, प्राथमिकता
- विपद् व्यवस्थापनका लागि भएका प्रयास
- विपद्सँग सम्बन्धित सिकाइहरू
- यसअघि यस्तो विपद् भएको भए सोको सन्दर्भ र त्यसबाट प्राप्त सिकाइहरू
- सो विपद्सँग जोडिएका सवालको अस्थायी र स्थायी समाधान के हुन सक्छन् ?
- आगामी बाटो के ? सरकार, सरोकारवाला निकाय वा अन्य निकायलाई सल्लाह वा सुझाव

समाचार निर्धारणका केही मानकहरू

;fdlo s tf

समाचार ताजा र नयाँ हुनुपर्छ । सुनिसकेका वा पढिसकेका समाचारमा स्रोता वा पाठकको रुचि हुँदैन । समाचार नयाँ हुँदासम्म मात्र समाचार हुन्छ भन्ने कुरा यहाँ पनि स्मरण गरौँ ।

lgs6tf

मानिस टाढाका घटना भन्दा आफ्नो गाउँ, क्षेत्र वा राष्ट्रमा के भइरहेको छ भन्ने कुरामा बढी चाख राख्छन् । समाचारमा स्थानीय दृष्टिकोण पत्ता लगाएर र त्यसमा जोड दिइ स्रोता वा पाठकको रुचि तीव्र पार्न सकिन्छ । यसका दुई पक्ष हुन्छन्- भौगोलिक निकटता र मानसिक निकटता ।

ljjfb

विवाद मानव जीवनको एक हिस्सा हो र समाचार जीवनसँग सम्बन्धित हुन्छ । विवादहरू समाचारलायक हुन्छन् ।

klxrfg÷kl/lrttf

समाचारमा नाम चलेका व्यक्ति, ठाउँ या वस्तुले स्थान पाउँछ। नामबाट समाचार बन्छ भने ठूलो नामबाट ठूलै समाचार बन्छ। सेलिब्रेटीहरूले पनि समाचारमा ठाउँ पाउँछन्। पहिचान वा परिचितता, सकारात्मक र नकारात्मक दुवै हुन सक्छ।

dfgjlo cle?lr

मानव रुचि भावनात्मक प्रभावका तत्वले निर्माण भएको हुन्छ। विनोद, आनन्द, अनौठोपन, वियोग, डर, सहानुभूति, शोक, दया, इर्ष्या, अनिश्चय, एकान्तता, बालबालिका, प्रकृति, युवा, वृद्धवृद्धा आदिबारेका समाचारले मानव रुचि समेटेको हुन्छ।

; ª\s6 / c;/

सङ्कट र त्यसबाट पर्ने विभिन्न असर पनि समाचारीय मूल्यका हिसाबले साह्रै महत्वपूर्ण हुन्। भुइँचालो, ज्वालामुखी, सुनामी, बाढी/पहिरो आदिजस्ता प्राकृतिक सङ्कटहरू अवश्यै समाचार बन्छन्। युद्ध वा सशस्त्र विद्रोहका कारणले सिर्जित सङ्कट पनि समाचार बन्छन्।

विपद् समाचार सङ्कलन प्रक्रियामा यी पक्ष छुटाउनु हुँदैन

cg;Gwfg

यसअघि प्रकाशित भइसकेका यस विषयसँग सम्बन्धित सबै कुरा पढ्ने।

;Dks{

सरकारी र मानवीय सहायता पुऱ्याउने संस्थाका मानिस र स्थानीय तहका घटनाका लागि सम्पर्क गर्न सकिने व्यक्तिको सूची बनाउने।

;'gfsf]hfF

उपलब्ध सूचना सही हुन् कि होइनन् भनी जाँच्ने। कुन सत्य हो र कुन हल्ला हो पत्ता लगाउने।

bl]vhfGg}efl]uhfGgjf6 hfgsf/l lng]

विपत्ति आइलागेका ठाउँका मानिसलाई फोन गर्ने र उनीहरूबाट यी जानकारी लिने- घटनाबारे उनीहरूलाई के कुरा थाहा छ ? विपत्ति परेका ठाउँमा फोन भएका तपाईंका आफन्त वा

साथीहरू कोही छन् ? यस्ता मानिसको नाम र फोन नम्बर पाइएमा उनीहरूलाई फोन गरेर कस्तो विपत्ति आएको हो पत्ता लगाउने । त्यसरी पाइएका जानकारीलाई सरकारी, अस्पताल तथा सहायता संस्थाका जानकारीसँग तुलना गरी हेर्ने ।

Jojl:yt ug{

आफूले भेला गरेका जानकारी र अन्तर्वार्तालाई व्यवस्थित गर्ने । यी जानकारीलाई कुन क्रममा राख्दा सबैभन्दा बढी प्रभावकारी हुन्छ भनी विचार गर्ने ।

cfkm}hf0{;f]g]

आफ्ना स्रोता, दर्शक वा पाठकलाई यस विपत्तिले कसरी असर पारेको छ ? यसबारे बुझ्न र यसतिर ध्यान दिन उनीहरूले के कुरा थाहा पाउनुपर्छ ? यी प्रश्नका सकेसम्म बढी उत्तर स्टोरीमा दिने कोसिस गर्नुपर्छ । यी आफ्ना स्रोता, दर्शक वा पाठकका लागि सबैभन्दा बढी जरूरी जानकारी हुन् । रिपोर्टरको मुख्य जिम्मेवारी यी जानकारी आफ्ना स्रोता, दर्शक वा पाठकलाई दिनु हो । स्टोरीमा दिइएका जानकारी पाठक/स्रोताका लागि उपयोगी हुनुपर्छ ।

विपद् रिपोर्टिङका क्रममा पूर्वाग्रहबाट बच्नुपर्छ

इन्टरन्युजद्वारा प्रकाशित ह्युमेनिटेरियन रिपोर्टिङ इन पाकिस्तान - जर्नलिस्ट्स ह्यान्डबुकमा विपद्का बेला गरिने रिपोर्टिङमा पूर्वाग्रह थोपर्ने चलन हटाउनका लागि केही उपाय यसप्रकार सुझाएको छ -

१. थरीथरीका स्रोतसँग कुराकानी गर्ने । निजामती, प्रहरी र जङ्गी कर्मचारी, मानवीय सहायता संस्थाका कार्यकर्ता अथवा अन्य सरोकारवालाबाट पाइएका जानकारीमा अत्याधिक मात्रामा भर पर्नुहुँदैन । विपत्ति भोगेका मानिससँग केही बेर बस्नुपर्छ । उनीहरूसँग सम्पर्क राखिराख्नुपर्छ । उनीहरूलाई एकभन्दा बढी पटक भेट्नुपर्ने हुन सक्छ ।

२. विपद् जोखिमको रिपोर्टिङ गर्नु विज्ञान र समाजशास्त्रको मिश्रणको रिपोर्टिङ गर्नु हो । त्यसैले वैज्ञानिक मापनको उल्लेख समाचारमा हुनु जरुरी छ । तर समाचारमा सो मापनको अर्थ पनि खुलाइदिनुपर्छ । उदाहरणका रुपमा भूकम्पका बारेमा समाचार दिने क्रममा रेक्टर स्केल उल्लेख गर्दा ६ रेक्टर स्केल भनेको ५ रेक्टर स्केलभन्दा १० गुणा बढी ठूलो भूकम्प हो भनी बताइदिनुपर्छ ।

३. रिपोर्टिङ गर्दा वर्णनात्मक शैली अपनाएर जीवन्त दृश्य देखाइदिनुपर्छ । कोही मानिसलाई गरिब भनी

विशेषण लगाइदिनुको सट्टा उसको कुन कुन अवस्था देख्दा तपाइँलाई ऊ गरिब जस्तो लाग्यो भन्ने वर्णन गरिदिनुपर्छ । यसका केही उदाहरण- ‘एकजना मानिस लामो लाममा उभिएका थिए । त्यस लाममा बसेका मानिसलाई जनही २ किलोग्राम चामल दिइन्थ्यो । यसका भरमा उनले आफ्नो १० जनाको परिवार धान्नुपर्थ्यो ।’ अथवा ‘एकजना महिलाले युनिसेफले दिएको च्यातिएको पाल खोलिन् । त्यसलाई एउटा रुखको हाँगामा टाँगिन् र आफ्नी सानी छोरीका लागि ओत बनाइन् । उनलाई चाँडै मुसलधारे पानी पर्ने डर लागेको थियो ।’ कुनै अवस्थालाई जीवन्त ढङ्गले बताउनका लागि जे देख्यो सोही कुराको वर्णन गरी दिनुपर्छ । त्यो देख्दा आफूलाई जे लाग्यो सो (गरिब, विचरा, दुःखित आदि) बताउने होइन ।

cf^g}sfdsf]:jdNofª\sg u/fF clg l; sfF

२०७२ साल जेठ २९ गते कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित दीपक खनालको लेखमा उल्लेख गरिएको सन्दर्भ यो अध्यायमा साभार गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । उनी लेख्छन् –

...एकजना पत्रकार क्षेत्रगत प्रत्यक्ष रिपोर्टिङ गर्दा भन्दै थिए- ‘ल तपाइँलाई बधाई छ, बाँचेकामा’ । पत्रकार त्यहाँ बधाई दिन वा आफ्नो व्यक्तिगत ‘फिलिङ’ भन्नमात्र गएको होइन । जनताको वास्तविक पीरमर्का देखाएर सम्बन्धित निकायको ध्यान तान्ने र दबाब सिर्जना गर्ने काम पो गर्नुपर्थ्यो । सञ्चारमाध्यमले आत्मबल बढाउने भूमिका निर्वाह गर्नुपर्नेमा पत्रकारले नै ‘लौ खत्तम हुँदैछ, सबै स्वाहा हुने भयो’ भन्ने जस्ता सन्दर्भ जोडिदिँदा मिडियाग्राहीको आत्मबल झन् घट्छ । उनीहरूमा भय, त्रास र निराशा पैदा हुन्छ ।

कतिपय पत्रकारले ‘नालायक सरकार, निकम्मा दलहरू’ भनी गालीगलौज गरेको पनि पाइयो । पत्रकारले यसरी सिधै गालीगलौज गर्नु पक्कै पनि व्यावसायिक धर्म होइन । सरकार र दलहरूको कमजोरी देखाउन खोजेको हो भने वास्तविक घटनाका साथै त्यसलाई सहयोग पुग्ने गरी विभिन्न स्रोत उद्धृत गर्दै भन्न र लेख्न सक्नुपर्थ्यो ।

ljkbnf0{g}xl]g vf]Hg]klj[Q

मानिसमा जोखिम कम गर्ने सोचाइ नै छैन । जस्तो- २०७१ साल साउन १७ गते राति सिन्धुपाल्चोकको जुरेमा १५६ जनाको ज्यान लिने गरी गएको पहिरोका कारण सुनकोशी थुनिँदा स्थानीयहरू माछा टिप्न सुनकोशी पुगेका थिए । जतिबेला पनि सो पहिरोले बनाएको ताल फुट्न सक्ने जोखिम थियो । सो काम नगर्न/नगराउनका लागि सञ्चारमाध्यम र स्थानीय प्रशासनले भूमिका खेल्न सक्थे । तर उनीहरूले त्यसो गरेनन् । यसको अर्थ हामी सबैमा लापरवाही छ भन्ने हो । सञ्चारमाध्यमले यो कुरालाई संवेदनशीलरूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्छ ।

त्यसैगरी गोरखा भूकम्पपछि बनेका घरहरू साना छन् । ती घर नेपाल सरकारले दिएको अनुदान उपयोग गर्नका लागि मात्र बनाएका जस्ता लाग्छन् भलै अध्ययनका क्रममा उनीहरूले सानो घर बनाउनु आफ्नो वाध्यता भएको बताएका थिए ।

४. एक झलकमा जे देखियो त्यसलाई अन्तिम सत्य नठान्नूस् । विपत्ति भोगेका मानिससँग कुराकानी गर्नूस् । सुरुमा जे देखियो त्यो वास्तविकताभन्दा बिलकुल फरक हुन सक्छ ।

५. एक ठाउँ मात्र घुम्नुको सट्टा धेरै ठाउँ घुम्नूस् । विपत्तिका विभिन्नखालका उदाहरण देखाइदिनूस् जसले गर्दा स्रोता, दर्शक वा पाठकहरूले समस्याको पूर्ण चित्र देख्न पाउँछन् । गोरखा भूकम्पबारे समाचार दिँदा भत्केका दृश्य मात्र देखाइए । सहीसलाम भएका दृश्यले समाचारमा स्थान पाएनन् । तर त्यसो नगर्नूस् ।

६. केही वा थोरै घटनालाई आधार मानेर सामान्यीकरण नगर्नूस् । यसो गर्दा समाचारले पूर्ण सत्यता पाउन सक्दैन । नकारात्मक समाचार वा ठूलो जनसमूहलाई असर गर्न सक्ने समाचार हो भने अझ धेरै मानिससँग कुराकानी गर्नुपर्ने हुन सक्छ ।

७. कार्यक्षेत्र (फिल्ड) मा जानुअघि अनुसन्धान गर्नूस् । कार्यक्षेत्रमा आफूले देखेका कुरा टिप्नूस् । आफू फिल्डमा भएका बेला के भइरहेछ भन्ने विवरण टिप्नूस् । कार्यालयमा फर्किसकेपछि आफूले पहिले गरेको अनुसन्धान र कार्यक्षेत्र भ्रमणबाट प्राप्त जानकारी मिलाएर स्टोरी तयार गर्नुपर्छ ।

ध्यान दिनुपर्ने कुरा

- ‘विपत्ति’ को स्टोरी मात्र बताउने होइन । विपत्ति भोगिरहेका मानिसलाई उपयोगी हुने (बास कहाँ पाइन्छ ? आर्थिक सहायता कसरी लिने ? जस्ता) जानकारी पनि छाप्नूस्/प्रसार गर्नूस् ।
- तथ्य राख्नूस्, सनसनी नफैलाउनूस् । ‘अहिलेसम्मको सबैभन्दा ठूलो आगलागी’ अथवा ‘यो शताब्दीकै भयाबह टोर्नाडो’ जस्ता विशेषण नभ्कुण्ड्याउनूस् ।
- आफूले विशेषज्ञ मानेका मानिसको विशेषज्ञताको क्षेत्र के हो भनी विचार गर्नूस् । ज्योतिषीलाई भूकम्पबारे भविष्यवाणी गर्न नलगाउनूस् ।
- प्रभावितलाई दुर्व्यवहार नगर्नूस् ।
- स्रोत खुलाइदिनूस् । विपत्ति परेर होस उडेका बेलामा मानिसले जे पनि भनिदिन सक्छ । जसले जे कुरा भनेको हो उसलाई त्यसैमा उद्धरण (कोट) नगर्नूस् । आँकडा सही हुन् कि होइनन् भनी जाँच्नूस् ।

lj1 ;{[x¿ ;? ;?df kqsf/;Fu af]Ng }xlRs rfpFg\

विपद् पत्रकारितामा काम गरिरहँदा कहिलेकाहीँ विज्ञ स्रोतहरू भ्कट्ट पत्रकारसँग बोल्न गाह्रो मान्न सक्छन् । त्यसका धेरै कारण हुन्छन् । पहिलो, आफूले भनेको कुरा पत्रकारले बुभ्कछन् वा बुभ्कदैनन् भन्ने विषयमा सुनिश्चित हुन नसकेर हो । पत्रकारले बुझिदिएनन् भने गलत जानकारी सम्प्रेषण हुन सक्छ अनि सो समाचार सामग्रीमा आफूलाई उद्धृत गरिँदा आममानिसले सो कुरा पत्याउने भएकाले गलत सन्देश जाला कि भनेर पनि विज्ञहरू पत्रकारलाई सुरु सुरु बेलामा फोनमा कुरा गर्न चाहँदैनन् । दोस्रो, विज्ञ वृत्तमा उनको भनाइलाई लिएर मूल्याङ्कन गर्ने अभ्यास पनि हुन्छ ।

यो अवस्था चिर्न पत्रकारले विपद् व्यवस्थापनका न्यूनतम तथा आधारभूत पक्षहरूमा जानकारी हासिल गर्नुपर्ने हुन्छ । यसो हुँदा विज्ञहरू पनि पत्रकारसँग बोलिहाल्न डराउनु पर्दैन ।

(कान्तिपुर दैनिकका संवाददाता अब्दुल्लाह मियाँसँगको अन्तर्वार्तामा आधारित)

rngrNtLsf]b[i6sf]0f	gofFb[i6sf]0f
विपत्ति/द्वन्द्वलाई समाजका अरू कुरासँग सम्बन्ध नरहेको विषयका रूपमा लिइन्छ ।	विपत्ति/द्वन्द्वलाई विकासको सामान्य प्रक्रियाको अङ्गका रूपमा लिइन्छ ।
अरू बेलाका सामाजिक अवस्थासँग यसको सम्बन्धका बारेमा उति विश्लेषण गरिँदैन ।	विपत्ति/द्वन्द्वका बारेमा बुझ्नका लागि अरू बेलाका सामाजिक अवस्थासँग यसको सम्बन्धको विश्लेषण नगरी हुँदैन ।
विपत्तिसँग जुध्ने रणनीति तयार गर्ने बेलामा केन्द्रीय संस्थाको बोलवालामा जोड दिइन्छ । विपत्ति भोगेका मानिसको सहभागिता कम हुन्छ । उनीहरूलाई केही गर्न नसक्ने 'असहाय' का रूपमा लिइन्छ ।	विपत्तिसँग जुध्ने रणनीति तयार गर्दा जनताको सहभागितालाई महत्वपूर्ण मानिन्छ । उनीहरूलाई विकासका "साझेदार" का रूपमा लिइन्छ ।
कार्यान्वयन गर्ने निकाय कम उत्तरदायी र कम पारदर्शी हुन्छन् ।	कार्यान्वयन गर्ने निकायको उत्तरदायित्व र पारदर्शितामा जोड दिइन्छ ।
घटना भइसकेपछि मात्र समाधान खोजिन्छ ।	विपत्ति आउनुअघि नै विपत्ति हुन नदिन कोसिस गरिन्छ ।
विपत्ति आउनुअघिको अवस्थामा फर्कने कुरामा जोड दिइन्छ ।	विपत्ति/द्वन्द्वलाई समाज रूपान्तरण गर्ने अवसरका रूपमा लिइन्छ ।

; dfrf/ nÿg]ls p4f/ klg ug{<

पत्रकारले समाचार लेख्ने कि उद्धारमा लाग्ने भन्ने विषयमा धेरै तर्क सुनिन्छन् । यस्ता तर्क सुनेकै थिए- सिआइएनका संवाददाता केशव भुलले । काठमाडौँको धोवीखोलामा बाढी आएर सो किनारामा खेलिरहेका बालकलाई बगाउनै लाग्दा खोलामा हेलिएर उनले बचाएका थिए । ‘अरुले गरेझैं भिडियो खिचेर बस्न मेरो मनले मानेन । विपद्मा परेकाको ज्यान जोगाउनु मेरो पहिलो काम हो भन्ने लाग्यो । पौडिन सिकेकै थिएँ । त्यसैले कपडा फुकालेर उर्लंदो बाढीमा हेलिएँ’- उनी भन्छन् ।

अन्तमा, विपद् जोखिमको रिपोर्टिङमा चस्मा बदलौं

डिजास्टर कम्युनिकेसन (Disaster Communication) : ए रिसोर्स किट फर मिडियाका अनुसार मानवीय विपत्तिलाई प्रायशः सतही दृष्टिकोणले मात्रै रिपोर्टिङ गर्ने गरिन्छ जसले गर्दा महत्वपूर्ण विषयका धेरै जानकारी छुट्छन् । यसो भएपछि आममानिस सुसूचित हुन पाउँदैनन् । यस हाते पुस्तिकाले रिपोर्टरलाई मानवीय विपत्तिलाई गहनपूर्वक हेर्ने नयाँ दृष्टिकोण प्रदान गरेको छ ।

ljkb\/ ljkb\l/kl]6{ sf a]nf ;~rf/dfWod / kqsf/ sf];'/Iff

सन् २००५ मा पाकिस्तानमा आएको भुइँचालोमा परेर धेरै पत्रकार मारिए, बेपत्ता भए । नेपालमै पनि २०७२ साल वैशाख १२ गते गोरखाको बारपाक केन्द्र बनाएर आएको भूकम्पमा परी गोरखापत्र दैनिकका पत्रकार सुमन भोम्जनले ज्यान गुमाए । कैयौँ पत्रकारका आफन्तले भुइँचालोका कारण ज्यान गुमाउनुपर्‍यो । घर र कार्यालय भत्किए । नेपाल पत्रकार महासङ्घको विवरणअनुसार करिब १ हजार पत्रकार भूकम्पका कारण प्रभावित थिए । धेरै एफएम रेडियोका प्रसारण केही दिनका लागि रोकियो भने कार्यालय छाडेर अस्थायी ठाउँमा त्रिपालभित्र रहेर खुला स्थान वा सडकबाट पनि सञ्चारमाध्यम सञ्चालन भए ।

नेपालमा गोरखा भूकम्पपश्चात मानिस जब खुला स्थानतिर ज्यान जोगाउनका लागि दौडिरहेका थिए तब रेडियो नेपालका कर्मचारी तथा पत्रकार भने पराकम्पको बीचमा समेत स्टुडियोतिर हतारिँदै पसे र जनतालाई सुसूचित गर्दै रहे । त्यसैगरी नेपाल टेलिभिजनले पनि आफ्नो प्रसारण जारी नै राख्यो । भवनको सम्भावित जोखिमलाई ध्यानमा राखेर कान्तिपुर टेलिभिजन साविकको कार्यालयभन्दा बाहिरको सडकमा अस्थायी क्याम्प खडा गरी त्यहाँबाट प्रसारण भयो ।

कतिपय सञ्चार गृहका घर चर्किए तर पनि पत्रिका प्रकाशन रोकिएन । एकोरावका अनुसार सो भूकम्पका कारण देशभरका

एक दर्जनभन्दा बढी रेडियोहरूको प्रसारण केही घण्टादेखि केही दिनम्म रोकिएको थियो । तर पनि नेपाली सञ्चारमाध्यमले जनताप्रतिको सूचना प्रवाहको आफ्नो दायित्व कायमै राखे । कतिपय सञ्चार संस्थाले कार्यथलो सबैभन्दा तलको भाग अर्थात भुइँतला वा प्राङ्गणलाई बनाए । जस्तो- एकोरावले सञ्चालन गरेको सामुदायिक सूचना नेटवर्क (सिआइएन) ले सो बेला भुइँतलालाई समाचार कक्ष बनायो ।

यसको मतलव हो- विपद्का बेला पत्रकार, पत्रकारको संस्था आफैंलाई पनि उच्च जोखिमको अवस्था सिर्जना हुन्छ एकातिर भने अर्कोतिर सञ्चारकर्मीका रूपमा नागरिकलाई सूचना दिनु पत्रकारिताको धर्म नै हो । यो अवस्थामा पत्रकारले कसरी आफू सुरक्षित रहने र कसरी आमजनतालाई सही र जीवनरक्षा गर्नमा सघाउ पुऱ्याउने सूचना प्रवाह गर्ने भन्ने विषय अत्यन्त चुनौतीपूर्ण छ । यो अध्यायमा विपद्का बेला पत्रकार र सञ्चारमाध्यमको सुरक्षाका सवालहरू समेटिएको छ ।

सुरक्षा नै पहिलो प्राथमिकता

बेल्जियमस्थित इन्टरनेसनल न्युज सेफ्टी इन्स्टिच्युटले आफ्नो प्रतिवेदन किलिङ दि मेसेन्जर मा विपद्मा रिपोर्टिङ गर्ने पत्रकारका सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय र सरकारहरूलाई पत्रकार र सञ्चारमाध्यमको सुरक्षा गर्नुपर्ने कुरा सुझाएको छ । यसले सञ्चारमाध्यममा कार्यरतलाई सुरक्षासम्बन्धी तालिम दिइनु पर्ने र सुरक्षा र सङ्कट व्यवस्थाका लागि पनि निर्देशिका जारी गरिनुपर्ने आसयका सुझाव दिएको छ ।

त्यसैगरी पत्रकारको अन्तर्राष्ट्रिय संस्था कमिटी टु प्रोटेक्ट जर्नालिस्टले पत्रकार सुरक्षा निर्देशिका जारी गरेको छ । सो निर्देशिकामा स्वतन्त्र पत्रकारको सुरक्षा, कर्मचारी र पत्रकारको सुरक्षा, विपद्का बेला समाचार कक्ष व्यवस्थापन, फिल्डमा अपनाउनुपर्ने सुरक्षाका उपायहरू, आवश्यक उपकरणको जो हो र संरक्षण, यातायात, बिमाको व्यवस्थालगायतका विषयहरू समेटिएको छ । सो निर्देशिकामा उल्लेख भएका प्रावधान नेपालको विपद् जोखिमसम्बन्धी रिपोर्टिङको सन्दर्भमा उपयोगी हुन्छन् । ती देहायबमोजिम छन् :

स्वतन्त्र पत्रकार (फ्रिलान्सर) को सुरक्षा

- स्वतन्त्र पत्रकारहरूले जोखिम आकलन गरेरमात्र विपद्ग्रस्त क्षेत्रमा सूचना सङ्कलनका लागि प्रस्थान गर्नुपर्छ ।
- फिल्डमा अपनाउनुपर्ने सुरक्षाका उपायहरू, आवश्यक उपकरणको जोहो र संरक्षण, यातायात, बिमाको उचित व्यवस्था गरेरमात्र फिल्डमा जानुपर्छ ।

k/] l;lsPsf kf7

२०७२ सालको गोरखा भूकम्पलगत्तै सम्भावित जोखिम कम गर्न राससले भुइँतला र प्राङ्गणबाट सेवा सञ्चालन गऱ्यो भने सिआइएनले ग्राउन्ड फ्लोरलाई समाचार कक्ष बनायो । कान्तिपुर टेलिभिजनले सडकबाटै सञ्चार गरिरह्यो भने रेडियो नेपालले पराकम्पको बीचमा पनि आफ्नो प्रसारणलाई निरन्तरता दिइरह्यो । त्यसैगरी सुन्धारास्थित नागरिक दैनिकको कार्यालयमा ठूलो क्षति नभए पनि वरपरका ठूला घर लड्न सक्ने खतराका कारण सो पत्रिकाको अस्थायी कार्यालय इमाडोलस्थित प्रेसको कार्यालयमा साऱ्यो ।

- स्पष्ट योजना, सम्पादकसँगको सञ्चार तथा आपत्कालीन अवस्थामा सुरक्षित रहनका लागि निस्कने प्रस्थान द्वारबारे स्पष्ट भएरमात्र समाचार सङ्कलनमा निस्कनुपर्छ ।
- साथै उनीहरूले आफ्नो स्वास्थ्य बिमा, अपाङ्गता बिमा र जीवन बिमाले के के कुरा समेट्छ र कुन कुन कुरा समेट्दैन भन्ने कुरामा स्पष्ट हुनुपर्छ ।
- यो कुरा अन्य पत्रकारको हकमा पनि लागु हुन्छ ।

समाचार कक्षले गर्नुपर्ने तयारी

हरेक समाचार कक्षले आफ्नो विपद् जोखिम व्यवस्थापन योजना बनाउनुपर्छ । यस्तो योजनामा विपद्बाट समाचार कक्ष, पत्रकारहरू तथा कर्मचारी कसरी सुरक्षित रहने भन्ने कुरा समावेश हुन्छ । साथै विपद् आएको समयमा कसरी आफ्नो पेशागत दायित्व बहन गर्ने, आमजनताको आवश्यकताअनुसारको सञ्चार कसरी गर्ने, कसरी सूचना प्रवाहका माध्यमबाट विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा योगदान गर्ने भन्ने कुरा सो योजनामा समेटिनुपर्छ ।

फिल्डमा अपनाउनुपर्ने सुरक्षाका उपाय

- पहिल्यै जोखिम आकलन गरेरमात्र विपद्ग्रस्त क्षेत्रमा प्रस्थान गर्नुपर्छ ।
- रिपोर्टिङ्का लागि विपद्ग्रस्त क्षेत्रमा जाँदा एक्लै नगई कम्तीमा दुई वा सोभन्दा बढीको समूहमा जानुपर्छ ताकि एकजनाले सो क्षेत्रमा कुनै दुर्घटना भएमा आपत्कालीन स्वास्थ्य उपचार गर्नमा सहयोग गर्न सकोस् । यसका लागि आफूसँग प्राथमिक उपचार बाकस र आपत्कालीन औषधीहरू पनि लिएर जान सकिन्छ ।

- विपद्का समयमा सडकको अवस्था तथा अन्य बाहिरी पक्षहरू परिवर्तन भइरहने हुनाले जोखिमको निरन्तर आँकलन गरिरहनुपर्छ ।
- सम्पादक र परिवारका सदस्यहरूसँग नियमित सम्पर्कमा रहनुपर्छ ।
- अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्र वा आफूलाई राम्रो थाहा नभएको स्थानको रिपोर्टिङका लागि जाने हो भने आफूसँग जिपिएस, सेटेलाइट फोन, पानीलगायतका सामान साथमा हुनुपर्छ ।
- कुनै समस्या आएमा निस्कने वा भाग्ने बाटो तथा आपत्कालीन समयमा आवश्यक खाद्य पदार्थ वा अन्य बन्दोवस्तीका सामान जोहो गरिनुपर्छ ।
- विपद् द्वन्द्वमा परिणत भएको अवस्थामा समाचार सङ्कलन गर्न जाँदा प्रेस लेखिएको ज्याकेट लगाउनुपर्छ ।
- सुरक्षाका सामग्री, जस्तै- हेल्मेट, ग्यास मास्क र बुलेट प्रुफ भेस्ट लगाउनुपर्छ ।
- आँखाको सुरक्षाका लागि सनग्लास लगाउनु राम्रो हुन्छ ।
- महिलाले मेक अप गरेर रिपोर्टिङमा नजाँदा राम्रो हुन्छ । दौडन सजिलो हुनेखालको जुत्ता लगाउँदा आपत्कालीन अवस्थामा बच्न सकिन्छ ।
- बर्सादी, छाता, पानी र थप व्याट्रीहरू आफूसँगै राख्नुहोस् । औषधी पनि लिनुहोस् ।
- मोबाइलको स्पिड डायलमा अत्यावश्यक नम्बर सेट गर्नुहोस् ।
- टेलिभिजन पत्रकारले सम्भव भएसम्म साना र हलुका सामान चलाउनुहोस् ।

यातायातको व्यवस्था र आफ्ना सामानको जोहो

कमिटी टु प्रोटेक्ट जर्नलिस्टले विपद्का बेला पत्रकारको सुरक्षित यात्रा र समाचार सङ्कलन, प्रकाशन र प्रसारण सम्बद्ध सामानको सुरक्षाका विषयमा पनि उल्लेख गरेको छ । प्रेसको गाडीमा प्राथमिक स्वास्थ्य उपचारका सामानदेखि क्यामेरा, रेकर्डर, व्याट्री, जेनेरेटर, औषधीहरू, छाता, बर्षादी, नक्शा, तत्कालका लागि खानेकुरा पानीलगायत बन्दोबस्तीका सामान हुनुपर्छ । साथै समाचार सङ्कलनका क्रममा तयार पारिएको जानकारी, फोटो, भिडियो, अडियो सुरक्षितरूपमा समाचार कक्षमा पुऱ्याइनु तथा व्याकअप गरिनु जरुरी छ ।

पत्रकारको बिमा

कमिटी टु प्रोटेक्ट जर्नलिस्टले पत्रकार बिमाबारे पनि उल्लेख गरेको छ । यसले निम्न कुरा सुझाएको छ :

- विपद्मा काम गर्ने पत्रकारहरू आफ्नो बिमाबारे एकदमै चनाखो हुनुपर्छ । सञ्चारगृहले आफ्नो बिमा गरेको छ कि छैन भन्ने विषयमा जानकारी राख्नुपर्छ ।
- बिमा नगरेको भए गर्नका लागि सञ्चारगृहसँग सामूहिक सौदाबाजी गर्नुपर्छ ।
- बिमा गरेको भए सो बिमाले के के कुरा समेट्छ भन्ने बारे प्रस्ट हुनुपर्छ ।
- फिल्ड जानुअघि बिमा गरेरमात्र जानुपर्छ ।
- सञ्चारमाध्यमले आफ्ना कर्मचारी र पत्रकारको बिमा गर्नुपर्छ । पूर्णकालीन पत्रकार र करारका पत्रकारको सञ्चारमाध्यमले बिमा गरिदिने र स्वतन्त्र पत्रकारको चाहिँ पत्रकार आफैँले बिमा गर्नुपर्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनअनुसार स्वतन्त्र पत्रकारले भने आफैँ बिमा गर्नुपर्ने हुन सक्छ ।

k/] l;lsPsf kf7

e[]b,}l;Sb,} clg ;+yfut ub}

२०७२ वैशाख १२ को भुइँचालोपछि धेरै सामुदायिक रेडियोमा असर पर्‍यो । तीमध्ये कतिका उपकरण बिग्रिए । कतिका भवन चर्किए । सो अवस्थामा उनीहरूले वैकल्पिक व्यवस्थापन गरेरै भए पनि कार्यक्रम सुचारु राखे । २०७६ सालको बारा/पर्सामा भएको टोर्नाडोका कारण पनि त्यस क्षेत्रका धेरै सामुदायिक रेडियोमा असर पर्‍यो । केही घण्टादेखि केही दिनसम्मै रेडियोहरू बन्द भए । यसबाहेक सामुदायिक रेडियोका उपकरणहरूमा चट्याङका कारण पनि खरावी आउँछ । तर यस्ता समस्याबारे जानकार नै भए पनि यसलाई टालटुले पाराले समाधान गर्दै आएका थिए रेडियोहरूले ।

सो पृष्ठभूमिमा एकोरावले आफ्नो मातहतका सामुदायिक रेडियोहरूलाई विपद् पूर्वतयारीका लागि पत्रकार र सञ्चारमाध्यमले ध्यान दिनुपर्ने कुरा तथा विपद् पत्रकारिताको अभ्यास गर्न सहयोग पुग्ने प्रकृतिका क्षमता अभिवृद्धिका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिरहेको छ । यसका अलावा एकोरावले आफ्नो विपद् न्यूनीकरण योजना पनि बनाएको छ । सो योजनामुताविक विपद्का सवाललाई कसरी आफ्नो रेडियो सिआइएनमा स्थान दिने र आफ्नो मातहतका रेडियोमा कसरी सचेतना बढाउने भन्ने अभिप्रायले कार्यशाला तथा छलफलहरू चलाई रहेको छ । २०७६ साल वैशाख महिनाको अन्त्यसम्ममा एकोरावको सहयोगमा २८ सामुदायिक रेडियोले विपद् जोखिम न्यूनीकरण योजना बनाएका छन् भने अन्य रेडियोले पनि यस्तो योजना बनाउने क्रम जारी छ ।

तर अन्य सञ्चारमाध्यममा जस्तै एकोरावमा पनि विपद् हेर्नका लागि छुट्टै व्यक्ति खटाइएको भने छैन । तर संस्थाले यो विषयलाई आगामी दिनमा प्राथमिकतामा पार्ने एकोरावले सञ्चालन गरेको सामुदायिक सूचना नेटवर्कका म्यानेजर दीपक आचार्यको भनाइ छ ।

ljkb\sf]l/kf]l6{df cfrf/ ;+lxtf

नेपाल पत्रकार महासङ्घको सहमतिमा प्रेस काउन्सिल नेपालले पत्रकारको आचारसंहिता २०७४ जारी गरेको छ । सो आचारसंहिता विपद् जोखिम व्यवस्थापनको समाचार लेखनका क्रममा पालना गर्नुपर्ने मूल दस्तावेज हो । यसका अलावा सन् १९८९ मा युरोपेली गैरसरकारी संस्थाहरूले फोटो र सन्देश सम्प्रेषणलाई निर्देश गर्नका लागि बनाएको संहिता नेपाली पत्रकारिता र सञ्चारमाध्यमका लागि उपयोगी हुन सक्छ । साथै आइएफआरसी (IFRC)ले मानवीय सहायता प्रदायकका लागि बनाएको आचारसंहिता पनि पत्रकार र सञ्चार माध्यमका लागि सन्दर्भ सामग्री हुन सक्छ। साथै सोसाइटी अफ प्रोफेसनल जर्नलिस्टको आचारसंहिताले पनि विपद् रिपोर्टिङलाई मार्गदर्शन गर्छ ।

यो हातेपुस्तिका निर्माणका क्रममा गरिएको अन्तर्वार्ता र समूह छलफलमा सहभागी पत्रकारले समाचार प्रकाशन र प्रसारण गरिरहँदा उनीहरूको समाचारले प्रभावितलाई थप पीडा बल्झाउने काम पनि कतिपय घटनामा भएको भन्दै त्यसलाई ख्याल गरिनुपर्ने उल्लेख गरेका छन् । विशेषगरी टेलिभिजनका प्रत्यक्ष प्रसारण (लाइभ) हरूले प्रभावितलाई थप पीडा दिएको उनीहरूको भनाइ छ । साथै पत्रकारहरूले अरुको पीडाप्रति सम्वेदनशील बन्नुपर्ने उनीहरूको सुझाव रह्यो ।

नेपाल पत्रकार महासङ्घको सहमतिमा प्रेस काउन्सिल नेपालले जारी गरेको आचारसंहिता २०७४ अनुसार पत्रकार र सञ्चारमाध्यमको कर्तव्य

नेपाल पत्रकार महासङ्घको सहमतिमा प्रेस काउन्सिल नेपालले जारी गरेको आचारसंहिता २०७४ का अनुसार पत्रकार र सञ्चारमाध्यमको कर्तव्यलाई सङ्क्षिप्तरूपमा उल्लेख गरिएको छ । पत्रकार र सञ्चारमाध्यमले देहायअनुसार कर्तव्य पालना गर्नुपर्छ -

१ प्रेस स्वतन्त्रताको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नुपर्छ ।
२ मानव अधिकार, अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध र सुसूचित हुने हकको सम्मान गर्नुपर्छ ।
३ पत्रकार तथा सञ्चारमाध्यमले वस्तुनिष्ठ, स्वच्छ, मर्यादित र विश्वसनीय पत्रकारिता गर्नुपर्छ ।
४ पत्रकार तथा सञ्चारमाध्यमले बालबालिका, महिला, ज्येष्ठ नागरिक, अशक्त, असहाय, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा पछाडि पारिएका उत्पीडित वर्ग, समुदाय, क्षेत्र, भाषाभाषी र अल्पसङ्ख्यक, लोपोन्मुख समुदायको उत्थान र विकासमा विशेष सहयोग पुऱ्याउने गरी सूचना सम्प्रेषण गर्नुपर्छ ।
५ सम्पादकीय स्वतन्त्रताको सम्मान गर्नुपर्छ ।
६ सत्य-तथ्य, सन्तुलित र वस्तुनिष्ठ सूचना सम्प्रेषण गर्नुपर्छ ।
७ समाचार, विचार र विज्ञापन छुट्टिने गरी सम्प्रेषण गर्नुपर्छ ।
८ गोप्य स्रोतको संरक्षण गर्नुपर्छ ।
९ गोपनीयताको हकको सम्मान गर्नुपर्छ ।
१० भ्रमण तथा लेखनवृत्तिमा पारदर्शिता गर्नुपर्छ ।
११ राष्ट्रिय विपद्मा संयम अपनाउनुपर्छ ।
१२ मत सर्वेक्षणमा सतर्कता अपनाउनुपर्छ ।

uf]/vf e'sDksf] ;dodf cfrf/ ;+lxtf kfngf u/fpgdf k|]; sfplG;nsf s]xL sbd

गोरखा भूकम्पको भोलिपल्टै २०७२ साल वैशाख १३ गते काउन्सिलले विज्ञप्तिमार्फत 'राष्ट्रिय विपद्मा संयमित तथा उत्तरदायी भई समाचार सामग्री प्रकाशन र प्रसारण गरी उद्धार तथा राहतमा सहयोग पुऱ्याउन सम्पूर्ण सञ्चारमाध्यम तथा पत्रकारहरूलाई अनुरोध गरेको' थियो ।

भुइँचालोसम्बन्धी समाचार सम्प्रेषण गर्ने नाममा केही सञ्चार कर्मी र स्वदेशी तथा विदेशी सञ्चारमाध्यमहरूबाट वस्तुस्थितिको स्वच्छन्द र गलत प्रस्तुति भइरहेको गुनासो आएपछि काउन्सिलले वैशाख १७ गते अर्को विज्ञप्तिमार्फत पत्रकार र मिडियालाई जिम्मेवार र संयमित बन्न पुनः अनुरोध गरेको थियो । त्यसैगरी केही अनलाइन माध्यमले ज्योतिषीहरूको हवाला दिँदै भुइँचालोसम्बन्धी समाचार सम्प्रेषण गरेपछि भय, त्रास र आतङ्क फैलाउने सामग्री प्रस्तुत नगर्न जेठ ४ गते काउन्सिलले अनलाइनहरूलाई ध्यानाकर्षणपत्र पठाएको थियो ।

१३ पत्रकारले अन्तर्वार्ता दिने व्यक्तिलाई निजका भनाइहरू कुन सन्दर्भ, माध्यम र प्रयोजनका निम्ति प्रयोग गरिनेछ भन्ने विषयको पूर्वजानकारी दिएर अन्तर्वार्ता लिनुपर्छ ।

१४ अनलाइन सञ्चारमाध्यमबाट समाचार तथा समाचार सामग्रीको प्रकाशन-प्रसारण वा बाह्य लिङ्क (external links) हरू प्रकाशित गर्नुअघि तिनको विश्वसनीयता परीक्षण गर्नुपर्नेछ र प्रकाशित वा प्रसारित भएका सामग्री अनलाइनमा रहिरहने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।

१५ गल्ती सच्याउन तत्पर हुनुपर्छ ।

पत्रकार र सञ्चारमाध्यमले गर्न नहुने कार्यहरू

१ पत्रकार तथा सञ्चारमाध्यमले नेपालको सार्वभौमसत्ता, भौगोलिक अखण्डता, राष्ट्रियता र स्वाधीनताविरूद्ध एवं विभिन्न जात/जाति, धर्म, सम्प्रदाय, भाषा, संस्कृतिबीचको सुसम्बन्ध र सामाजिक सद्भावमा खलल पार्ने, जातीय भेदभाव वा छुवाछूतलाई दुरुत्साहन गर्ने, सार्वजनिक शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने सामग्री उत्पादन, प्रकाशन, प्रसारण र वितरण गर्नुहुँदैन ।

२ भेदभाव हुने गरी र निजी स्वार्थ पूर्तिका लागि सूचना सम्प्रेषण गर्नुहुँदैन ।

३ हिंसा, आतङ्क र अपराधलाई प्रश्रय हुने किसिमका सामग्री उत्पादन, प्रकाशन, प्रसारण र वितरण गर्नुहुँदैन ।

४ पीडित वा प्रभावित व्यक्तिलाई थप पीडा हुने गरी सूचना सम्प्रेषण गर्नुहुँदैन ।

५ घटनासँग असम्बन्धित व्यक्तिको नाम उल्लेख गर्नुहुँदैन ।

६ पत्रकार तथा सञ्चारमाध्यमले समाजमा हिंसा, निराशा, घृणा, सन्त्रास र उत्तेजना फैलाउने किसिमका नग्न, क्षतविक्षत र विभत्स दृश्य एवं तस्बिरहरू सम्प्रेषण गर्नुहुँदैन ।

७ फोटो तथा दृश्यको गलत प्रयोग गर्नुहुँदैन ।

८ विज्ञापनलाई समाचार र समाचारलाई विज्ञापनका रूपमा प्रस्तुत गर्नुहुँदैन र विज्ञापनमार्फत समाचारको खण्डन गर्नुहुँदैन ।

९ अनलाइनले आफ्नो पोस्ट डिलिट गर्नुहुँदैन ।

१० अनुचित दबाबमा पर्नुहुन्न र पेशागत मर्यादा विपरीत सम्बन्ध राख्नु हुन्न ।

११ प्रविधिको अदृश्य प्रयोग गर्नुहुन्न । गर्नुपरेमा त्यसरी सङ्कलित सामग्री प्रस्तुत गर्दा पाठक, स्रोता वा दर्शकलाई जानकारी दिनुपर्छ ।

१२ पत्रकार तथा सञ्चारमाध्यमले न्यायिक निकायमा विचाराधीन मुद्दाको स्वच्छ सुनुवाइ प्रक्रिया वा निर्णयमा प्रतिकूल असर पार्ने गरी कुनै पनि सामग्री सम्प्रेषण गर्नुहुँदैन ।

१३ पत्रकार तथा सञ्चारमाध्यमले पेशागत मर्यादा तथा दायित्वमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने गरी कुनै पनि सरकारी, गैरसरकारी निकाय, व्यापारिक प्रतिष्ठान, सङ्घ/संस्था वा व्यक्तिबाट कुनै पनि प्रकारका पुरस्कार, उपहार वा सम्मान वा विशेष सुविधा लिनुहुँदैन ।

१४ पत्रकार तथा सञ्चारमाध्यमले अशक्त, असहाय तथा अन्य अल्पसङ्ख्यक समुदायका बारेमा समाचार सामग्री सम्प्रेषण गर्दा उनीहरूको मर्यादा, भावना तथा आत्मसम्मानमा प्रतिकूल असर पुऱ्याउनुहुँदैन ।

१५ पत्रकार तथा सञ्चारमाध्यमले व्यक्तिको स्वास्थ्य, महामारी लगायत जनस्वास्थ्यसँग सरोकार भएका विषयसम्बन्धी सामग्री पाठक, स्रोता वा दर्शकमा उत्तेजना वा निराशा उत्पन्न हुने गरी अतिरञ्जित तवरमा सम्प्रेषण गर्नुहुँदैन ।

विपत्तिको रिपोर्टिङ गर्ने पत्रकारका लागि व्यवहार जन्य जानकारीहरू

इन्टरन्युजद्वारा प्रकाशित ह्युमेनिटेरियन रिपोर्टिङ इन पाकिस्तान : जर्नलिस्ट्स ह्यान्डबुकमा विपत्तिको रिपोर्टिङ गर्ने पत्रकारका लागि आचारसँग जोडिएका केही व्यावहारिक सल्लाह दिइएको छ । ती देहायबमोजिम छन् :

- डाक्टरले जस्तै पत्रकारले पनि 'क्षति नपुऱ्याउने' सिद्धान्त अङ्गाल्नुपर्छ ।
- पत्रकारसँग कुराकानी गर्दा कुराकानी गर्ने व्यक्तिलाई चोट पुग्छ कि मलम लाग्छ भन्ने कुरा ऊ कुराकानी गर्न तयार छ कि छैन भन्नेमा भर पर्छ ।
- कुराकानीका क्रममा बोल्ने मानिस धेरै आवेगमा आयो, बोल्न सकेन र बोल्न अप्ठ्यारो मान्यो भने उसलाई एकान्तमा गएर कुराकानी गरौं कि भन्दा राम्रो हुन्छ ।
- आफूले कोहीसँग कुराकानी गरिरहेका ठाउँमा अरू पत्रकार झुम्मिए र उनीहरूले प्रश्न सोध्न थाले भने अन्तर्वार्ता दिने मानिसलाई अप्ठ्यारो पर्छ । हामी पत्रकारहरूले यस्तो अप्ठ्यारो पार्नुहुँदैन भन्ने ज्ञान पाइसकेका छैनौं । अरू पत्रकारले के गर्छन् त्यो हाम्रो

वशमा नहुन सक्छ । हामी आफूले असभ्य व्यवहार नगरेर अरूलाई सिकाउनेसम्म गर्न सक्छौँ । यस्तो बेलामा उसको अप्ठ्यारो कसरी हटाउने भनी उपाय खोज्नुपर्छ । तत्कालका लागि कुरा गर्न रोकौँ कि भन्न पनि सकिन्छ ।

- आफूले कुरा गर्न चाहेको व्यक्ति कुरा गर्न तयार छ भने कुराकानी कति लामो हुन सक्ला वा कति जति प्रश्न सोध्ने विचार छ सो बताइदिनुपर्छ । यसो गर्दा प्रश्न सोधिसकेपछि आफू त्यहाँबाट हिँड्दा उसलाई आफूलाई कुराकानीकै बीचमा छाडेर पत्रकार हिँड्यो जस्तो लाग्दैन ।
- पत्रकारको बोलीको शैली र शरीरको चालढालले असर पार्छ । आघात बेहोरेको मानिसको दिमागमा आवेग/संवेग बढाउने खण्ड बढी सक्रिय र विवेक बढाउने खण्ड कम सक्रिय हुन सक्छ । उसले कुरा ढिलो गरी बुझ्न सक्छ, एकैपटकमा कुरा नबुझ्न सक्छ । यस्ता बेलामा उसले कुरा बुझिनँ भन्न सक्छ । पत्रकारले के कुरा सोध्यो भन्ने उसले चाँडै बिर्सन सक्छ । पत्रकारले सम्मान गरेर सोध्यो कि होच्याएर भन्नेचाहिँ सम्झि रहन सक्छ ।
- समानुभूति देखाउनुपर्छ, वास्ता नगरेझैँ गर्ने होइन । तर समानुभूति देखाउने नाममा आफैँ भावुक हुनु भने हुँदैन । समान अनुभूति गर्नुको मतलब उसकै जस्तो अनुभूति गर्नु होइन, उसको आवेग/संवेगलाई कदर गर्नुमात्र हो । आघात परेका सबै मानिसले एकैखालको व्यवहार गर्छन् भन्ने ठान्नुहुँदैन । यस्तो बेलामा कोही उदास हुन्छन्, कोही भावशून्य हुन्छन् भने कोही बेसुरा जस्ता हुन्छन् । प्रतिक्रियाकै आधारमा उनीहरूको अवस्था यस्तो छ भन्न सकिँदैन ।
- शारीरिक हाउभाउमा ख्याल गर्नुपर्छ । उनीहरूलाई समानुभूति देखाउनेखालको हाउभाउ गर्नुपर्छ । बसेर लामो समय लगाएर कुराकानी गर्ने विचार छ भने बोल्ने मानिसका छेउमा बसे हुन्छ । आघात परेका बेलामा कोही मानिस प्रश्न सोध्नेले उनीहरूका अनुहारमा नहेर्दा सजिलो मान्छन् । यस्तो बेलामा उसले भुइँ अथवा भित्ता जता हेरेको छ त्यतै हेरेर प्रश्न सोध्दा राम्रो हुन्छ । अलिकति अगाडि झुकेर प्रश्न सोध्दा आफू आत्मीय भएजस्तो देखिन्छ । हात बाँध्नु अथवा एउटा खुट्टा अर्को खुट्टामाथि राख्नुलाई शत्रुवत् व्यवहार ठानिन्छ । यस्ता बेलामा आफूलाई अप्ठ्यारो लाग्न सक्छ । यसो हुनु स्वाभाविक हो । त्यसलाई अन्यथा ठान्नुहुँदैन ।

- रुवाइ । आफूले कुरा गरिरहेको मानिस रोयो भने अनर्थ भयो भनिहाल्न हुँदैन । अनर्थ नभएको पनि हुन सक्छ । उसलाई धेरै मानिसको अगाडि रुँदा लाज लाग्यो अथवा अपमानित भएझैं लाग्यो भने अलि एकान्त ठाउँमा लैजानुपर्छ । पहिलेकै ठाउँमा ठीकै छ भन्यो भने कुराकानी अघि बढाए हुन्छ ।
- रुँदा र्‍याल-सिँगान बग्दा मानिस लज्जित हुन्छन् । यस्ता बेलामा र्‍याल-सिँगान पुछ्नका लागि टिस्यु पेपर दिँदा उसलाई सजिलो हुन्छ (टिस्यु पेपर कहिल्यै नचलाएका मानिसलाई भने यसले अप्ठ्यारो पार्न सक्छ । यस्तो बेलामा यसले पुछ्नूस् भन्दा राम्रो होला कि ?) । उसको पाखुरा समाइदिँदा पनि उसलाई सजिलो लाग्न सक्छ (तर यो कुरा उसको उमेर र लिङ्गमा पनि भर पर्छ । उसलाई सान्त्वना दिनेखालका कुरा गर्दा पनि राम्रो हुन सक्छ । उसको कुरा अरूले किन थाहा पाउनुपर्छ भनी बताउँदा पनि सहयोग पुग्छ ।
- 'तपाइँलाई कस्तो लागेको छ ?' भन्ने जस्ता प्रश्न सोध्नुहुँदैन । मनोविज्ञहरूका अनुसार कहिलेकाहीँ घुमाउरो पाराले सोध्दा राम्रो हुन्छ । जस्तै- 'त्यो घटना कसरी भयो ?' यस्तो बेलामा सावधान हुनुपर्छ । 'तपाइँलाई कस्तो लागेको छ भन्ने कुरा मलाई थाहा छ' जस्ता कुरा पनि गर्नुहुँदैन । किनभने उसलाई कस्तो लागेको छ भन्ने कुरा हामीलाई थाहा हुँदैन । यति बेलामा उसलाई आफ्ना विचार व्यक्त गर्न सजिलो बनाउनुपर्छ । उसले बोलेका कुरा राम्रोसँग सुन्नुपर्छ । उसले बोलेका बेलामा जान्ने भएर प्याच्च (ओहो, यस्तो भयो होला है, भाग्यले बाँच्नुभएछ आदि) बोल्नुहुँदैन । यस्तो अवस्थामा आफू चूप लाग्दा राम्रो हुन्छ । 'मलाई नै यस्तो किन भयो ?' भनेर उसले सोधेका खण्डमा सोझो जवाफ नदिइ घुमाउरो पारामा दिनुपर्छ। तपाइँको जवाफ ठीक भएन भनेर उसले भन्यो भने मेरो जवाफ सही हो भनेर ऊसँग तर्क गर्नुहुँदैन । शोकाकुल मानिसले अरूका कुरा अस्वीकार गर्नु अनुचित होइन । यसले उसलाई फाइदै गर्छ ।

dlxnf / afnaflnsf;F s'/fsfgL

विपत्तिले सबैलाई एकै किसिमको असर पारेको हुँदैन । महिला र केटाकेटीले पुरुषले नभोगेका समस्या भोग्नुपरेको हुन सक्छ । महिला घरमूली भएका परिवारले पुरुष घरमूली भएका परिवारले भन्दा थप अनि फरक समस्या भोग्नुपरेको हुन सक्छ । त्यसैले विपत्तिमा परेका बेलामा पनि अरू बेलामा जस्तै महिला र केटाकेटीको पनि विचार बुझ्नु जरुरी हुन्छ । उनीहरूका आवाज सञ्चारमाध्यममा आउनुपर्छ । यसका लागि उनीहरूसँग कुराकानी गर्नुपर्छ ।

केटाकेटीसँग कुराकानी गर्नुअघि केटाकेटी घरमा भए उनीहरूका अभिभावकको र स्कुलमा भए शिक्षकको स्वीकृति लिनुपर्छ ।

धेरै समुदायमा महिलाले चिनेका अथवा नचिनेका पुरुषसँग कुराकानी गर्नुलाई सामान्य मानिन्छ । तर कति समुदायमा महिला परपुरुषसँग कुराकानी गर्न हिच्किचाउँछन् । कुराकानी गरिहालेका खण्डमा घरका अरू मानिसले पछि उसलाई गाली गर्न सक्छन् । त्यसैले उनीहरूसँग कुराकानी गर्नुअघि उनीहरूले पछि गाली नखाने वातावरण तयार गर्नुपर्छ । आफूले कुराकानी गर्न लागेका समुदायको चालचलन र रीतिरिवाजलाई सम्मान गर्नुपर्छ ।

- कुराकानी अन्त्य गर्ने तरिकामा विचार पुऱ्याउनुपर्छ । कुराकानीको अन्त्यमा उसलाई सान्त्वना पुगेको हुनुपर्छ । उसको दिमागलाई दुःखपूर्ण प्रसङ्ग छाडेर अरू नै विषय सोच्ने अवस्थामा पुऱ्याउनुपर्छ । अवस्थाअनुसार ऊसँग हात मिलाउन सकिन्छ कि ? उसको दुःख चाँडै अन्त्य होस् जस्ता कामना गर्न पनि सकिन्छ । धेरै लामो समयसम्म कुराकानी गरेको छ र फोन सेवा पुगेको छ भने कुराकानी गरेको हप्ता दिनपछि ऊसँग फेरि कुराकानी गर्दा राम्रो हुन्छ । आघात परेका कोही मानिस कहिलेकाहीँ अरुले केही नबिगारे पनि उनीहरूसँग रिसाउँछन्, झर्कन्छन् । यो उनीहरूको अवस्थाको प्रतिक्रिया हो । खासमा उनीहरू हामीसँग रिसाएका होइनन् । यस्तो बेलामा आफ्नो विवेक उपयोग गरेर काम गर्नुपर्छ ।

;Gbe{; fdu|

DWIDP, 1993. Annual Disaster Review, 1993, Department of Water Induced Disaster Prevention, His Majesty's Government of Nepal

GON, 2015. Post Disaster Needs Assessment, National Planning Commission, Government of Nepal

LRMP, 1986. Agriculture/Forestry Report, Land Resource Mapping Project, HMG/Nepal

MOHA, 2009. Nepal Disaster Report 2009, Government of Nepal, Ministry of Home Affairs

MOHA, 2011. Nepal Disaster Report 2011, Government of Nepal, Ministry of Home Affairs

MOHA, 2016. Disaster Risk Reduction in Nepal: Achievements, Challenges and Ways Forward, National Position Paper for the AMCDRR 2016, Government of Nepal, Ministry of Home Affairs

UNDP/BCPR, 2004. UNDP/BCPR, 2004, Reducing Disaster Risk: A Challenge for Development, A Global Report, United Nations Development Programme, Bureau for Crisis Prevention and Recovery, New York, USA

Veil SR (2012) Clearing the air: Journalists and emergency managers discuss disaster response.Journal of Applied Communication Research 40(3): 289–306.

Wang, S.-Y., B. Fosu, R. R. Gillies, and P. M. Singh, 2015. The Deadly Himalayan Snowstorm of October 2014: Synoptic Conditions and Associated Trends. Bulletin of the American Meteorological Society, 96, S89-94

अजय दीक्षित । २०७३ । नेपालमा विपद् । काठमाडौं : सामाजिक र वातावरणीय परिवर्तन अध्ययन संस्थान (आइसेट) नेपाल, एक्सनएड अन्तर्राष्ट्रिय नेपाल र प्राक्टिकल एक्सन नेपाल ।

नेपाल सरकार । २०४९ । जलस्रोत ऐन, २०४९

नेपाल सरकार । २०५५ । भवन ऐन, २०५५

नेपाल सरकार । २०६१ । राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१

नेपाल सरकार । २०६७ । जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७

नेपाल सरकार । २०७२ । राष्ट्रिय पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापना नीति, २०७२

नेपाल सरकार । २०७२ । जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति,२०७२

नेपाल सरकार । २०७३ । राष्ट्रिय शहरी विकास रणनीति,२०७३

नेपाल सरकार । २०७४ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय नीति, २०७४

नेपाल सरकार । २०७४ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४

नेपाल सरकार । २०७४ । स्थानिय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

नेपाल सरकार । २०७४ । विपद् जोखिम न्यूनीकरण राष्ट्रिय रणनीतिक कार्ययोजना : २०१७-२०३०, गृह मन्त्रालय

cg';"rL–!

विपद् पत्रकारिता हातेपुस्तिका तयार गर्दा अन्तर्वार्ता र समूह छलफल गरिएका व्यक्तिहरू

अन्तर्वार्ता गरिएकाहरू

;~rf/dfWodtkm{

१. जगदीश खरेल, इमेज च्यानल

२. अबदुल्लाह मियाँ, उपसम्पादक, कान्तिपुर दैनिक

३. विनय गुरागाइँ, कार्यकारी निर्देशक, एन्टेना फाउन्डेसन

४. सुनिल कोइराला, पत्रकार, बलियो घर टेलिभिजन कार्यक्रम

५. आशा थापा, बिबिसी मिडिया एक्सन, मिलिजुली नेपाली रेडियो कार्यक्रम

६. सहजमान श्रेष्ठ, प्रबन्धक, रेडियो सगरमाथा

;/sf/L lgsfotkm{

१. किशोर श्रेष्ठ, वरिष्ठ विभागिय इन्जिनियर, शहरी विकास मन्त्रालय

२. वंशीराज आचार्य, उपसचिव, गृह मन्त्रालय

३. इन्दु घिमिरे, सहसचिव, गृह मन्त्रालय

४. ऋषिराज आचार्य, उपसचिव, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय

५. सुरेशचन्द्र आचार्य, उपसचिव, शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग

dfgjLo ;xfotf jf u}/;/sf/L lgsfodf sfo{t / lj1x¿

१. शेषकान्त काफ्ले, विपद् विज्ञ

२. सुरेन्द्र बम, वरिष्ठ प्राविधिक विशेषज्ञ, विपद् जोखिम न्यूनीकरण, केएर नेपाल

३. केशव भट्ट, क्षमता विकास तथा वकालत विशेषज्ञ, विपद् जोखिम न्यूनीकरण, केएर नेपाल
४. मनोज तिमिल्सिना, मानवीय सहायता संयोजक, बतास फाउन्डेसन

Psf]/fa gk]fndf ePsf];dx' 5nkmnsf ;xefuL

क. श्रीधर न्यौपाने
ख. दीपक आचार्य
ग. बालकृष्ण पोखरेल
घ. केशव भुल

gk]fn /]8qm;df ljkb\hf]lvd Go"gLs/0f ljZf]if1x¿-;Esf];dx' 5nkmnsf ;xefuL

- रुद्रनारायण अधिकारी
- मनोज ठोकर
- प्रतीक्षा थापा
- सरिता रिजाल
- प्रज्ञा गौतम
- विनिता ढुङ्गेल
- आर्या रेग्मी
- कृष्ण केसी
- राजेन्द्रकुमार रोकाया
- सन्तोष न्यौपाने

ljkb\ kqsfl/tf xftk]l:tsf ;DalGw cGt/lqmof sfo{qmddf ;xefuLx?

१. चन्द्रमणि भट्टराई, काठमाडौं महानगरपालिका
२. गोबिन्द रिमाल, लुथरन वर्ल्ड रिलिफ
३. सरोज कोइराला, नेफेज
४. ईश्वर रौनियार, डिसिए
५. विज्ञान शर्मा, आड्रा
६. सम्भना महर्जन, रेडियो सगरमाथा
७. आशिश थापा मगर, वर्ल्ड भिजन
८. प्रकाश भण्डारी, रेडियो सगरमाथा
९. महानन्द तिमल्सिना, एनसेट
१०. राम गुरुङ्ग, आड्रा
११. प्रकाश गुरुङ्ग, वाचडग मिडिया
१२. भुपराज खड्का, लोकसम्बाद डट कम
१३. बिद्या राजपुत, नेफेज
१४. उपेन्द्र राजपुत, नागरिक

cg';"rL–@

विपद् रिपोर्टिङ गर्ने क्रममा सम्पर्क गर्न सकिने निकाय र ती निकायका जिम्मेवार पदाधिकारीको विवरण यस लिङ्कमा लिन सकिन्छ-

http://drrportal.gov.np/disasterfocalperson

9 789937 927321